

Treball de Final de Grau
Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història

El sistema-món: rom, armes i tabac

Tracta d'esclaus i comerç atlàntic

Alumne: Adrià Enríquez Àlvaro

NIUB: 16827123

Tutor: Francisco Javier Laviña Gómez

Juny de 2019

Abstracte

El present treball analitza el rol de diferents productes utilitzats en el comerç atlàntic al segle XVIII a l'Àfrica Occidental. En concret, es centra en com aquests productes es varen emprar com a objectes d'intercanvi en el procés de la tracta d'esclaus, focalitzant-se en el mateix continent africà. A més a més, es comprova que a dins de les societats africanes, a partir de l'arribada de comerciants occidentals amb aquests productes junt amb l'economia de mercat, es desenvoluparen noves estructures de poder. Aquestes últimes, però, es van produir també per diferents dinàmiques internes de certes comunitats originàries, tenint present així el principi d'autonomia de les societats africanes. Gradualment, en conseqüència, hi haurà una integració econòmica al sistema-món i Àfrica es convertirà en un eix vertebrador del comerç triangular, malgrat que el continent es trobarà en una situació perifèrica del mateix sistema. Amb tot, veurem que el procés de tracta i la seva vinculació amb el sistema-món, gràcies als productes intercanviats, crearà un món atlàntic molt més dinàmic i connectat.

Paraules clau

Tracta d'esclaus; productes d'intercanvi; sistema-món; comerç triangular; Àfrica.

Abstract

The current project analyzes the role of different goods in the Atlantic commerce during the 18th century in West Africa. Concretely, it identifies how these goods worked as exchangeable products in the Slave Trade in Africa. Moreover, it demonstrates that the arrival of the occidental agency and the capitalism developed new power structures in the African societies. However, the last ones were developed too for the intern dynamics of the different communities, taking in account the autonomous principle of the African societies. Gradually, it is found an economic integration of Africa in the World-System, acting as a key node in the triangular trade. Despite of the continent stayed in the peripheries of the World-System, it is seen that the relations of the slave trade, the action of the exchangeable goods and the same system created an Atlantic World much more dynamic and connected.

Key Words

Slave's trade; exchangeable goods; World-System; triangular trade; Africa.

Índex de contingut

Agraïments	4
1. Introducció i metodologia	5
2. Context Històric	7
2.1. El comerç triangular en els segles XVII i XVIII	7
2.2. La violència sistemàtica al continent africà	9
2.3. La tracta d'esclaus i el principi d'autonomia	12
3. Anàlisi de productes en relació amb l'intercanvi a l'Àfrica	15
3.1. Rom	15
3.2. Tèxtils	20
3.3. Armes de foc	22
3.4. Tabac i cànnabis	25
4. L'ampliació d'un sistema-món. Àfrica com a eix vertebrador d'un fenomen global	29
4.1. La tracta d'esclaus i el desenvolupament del capitalisme modern	29
4.2. El fenomen de la dependència. L'estructura perifèrica de les costes africanes	31
4.3. L'aparició de les " <i>Commodity Frontiers</i> " en el continent africà	32
5. Conclusions	34
6. Bibliografia i fonts consultades	37
Annex I: Taules i gràfics de la tracta d'esclaus	39
Annex II: Gràfics de viatges esclavistes	43
Annex III: Imatges	45

Agraïments

En primer lloc, m'agradaria agrair al Dr. Javier Laviña pels seus consells, la seva ajuda prestada en triar la temàtica del treball i el seu desenvolupament, la multitud d'obres de referència a les quals m'ha donat accés i a les llargues, que sempre acaben fent-se curtes, lliçons sobre la Història.

En segon lloc, agraeixo a la meva mare, Carme, al meu pare, Josep Lluís, i a la meva germana, Vinyet, que malgrat que no he pogut dedicar-los-hi massa temps sempre han estat al meu costat per tot i més. També vull fer un especial agraïment a aquells amics que m'han acompanyat en els anys de la universitat, en Pol C., na Paula, na Xell i n'Òscar, i tots els altres, per fer-me estimar encara més la disciplina històrica. A més, m'agradaria recordar als millors amics que un podria tenir i que porten ja incomptables anys suportant-me: en Lluís, en Gary, en Pere, en Sergi, en Pol B., n'Andreu, n'Eudald, n'Oriol i n'Eric.

En tercer lloc, una menció especial pels companys i companyes de l'Ateneu Popular de Sitges, sense vosaltres no seria qui sóc ara. Em vau fer entendre que tota disciplina de coneixement perd el sentit si no se li dóna un caràcter de transformació social. Treballar per aquesta última des de la Història és el que em fa continuar endavant.

Per últim, i no gens menys important, a n'Àlex. Per donar-me suport quan vaig voler estudiar Història i tothom em repudià amb l'absurd argument que les humanitats no serveixen per res. Allà on siguis amic, te'l dedico per dir-te que ho he aconseguit, com sempre em recordaves que ho faria.

1. Introducció i metodologia

La tracta d'esclaus ha estat un dels fenòmens més importants, a escala atlàntica¹, al llarg de diversos segles de la història de connexions entre el Vell i el Nou Món. El segle XVIII, el segle el qual es centra el present estudi, correspon a la intensificació de la mateixa tracta, de l'aparició de nous agents econòmics i comercials, nous productes i noves relacions entre continents en el món atlàntic. Els objectius d'aquest treball són, en primer lloc, un desenvolupament contextual del segle XVIII a l'atlàntic, focalitzant-se en el continent africà. En segon lloc, un estudi particular de diferents productes que s'intercanviaven pels esclaus en el procés de tracta, veient la seva importància en les societats africanes que els integraren. I, no menys important, es vol comprovar la integració d'Àfrica a un nou model econòmic en expansió, el capitalisme mercantil, sota els paràmetres del que es coneix com a sistema-món, a partir del mateix estudi dels productes intercanviats.

Les motivacions per tal de realitzar aquesta temàtica en aquest Treball de Final de Grau han estat diverses. Des d'una experiència familiar a l'Àfrica, que sempre ha estat present en la memòria oral de la meua família, a un interès particular en la conformació del món econòmic modern. La tracta d'esclaus sempre ha estat una temàtica que m'ha interessat, no només per una sèrie de valors empàtics cap als oprimits de la història, sinó també perquè va significar un punt d'inflexió en el model de divisió del món del treball del model econòmic que ha arribat fins avui en dia, el capitalisme o el conegut com a sistema-món.

Aquest treball ha estat desenvolupat a partir de les lectures de llibres de referència en l'àmbit del comerç i la tracta d'esclaus. S'han prioritzat aquells autors que focalitzen l'agència de les societats africanes en el món atlàntic, en la seva participació i conseqüent desenvolupament. A més a més, s'han emprat diversos articles acadèmics de recent publicació que es centren específicament en diversos productes que, al llarg del segle XVIII, es comerciaren amb els esclaus africans.

D'una banda, el treball ha seguit, per tal de desenvolupar el marc temporal i teòric del treball i la incisió de la tracta d'esclaus en un sistema econòmic generalitzat, la historiografia dels

¹ Sempre que es refereix a món atlàntic, es fa en la perspectiva tridimensional que Armitage (2004) proposa en el seu article. Aquestes són: història transnacional del món atlàntic; història internacional del món atlàntic; i història nacional o regional en un context atlàntic. Tot i així, s'ha emprat més la segona i tercera opció.

sistemes-món, en línia amb el pensament de Wallerstein i Eric Wolf, entre altres. Així com, a més, i per realitzar el context històric intern de les societats africanes, d'historiadors africanistes de referència, tant occidentals com africans, a destacar Ferran Iniesta. D'altra banda, també s'ha fet consulta de la base de dades de *Trans-Atlantic Slave Trade Database* de David Eltis per tal de realitzar diverses interpretacions i desenvolupaments de gràfics i taules numèriques entorn dels viatges esclavistes i la càrrega que duïen. Així doncs, s'insereixen en els annexos alguns dels contingut gràfics i numèrics, així com també alguna imatge referent al procés de tracta.

La redacció del present Treball de Final de Grau respon als criteris marcats pel Comitè Acadèmic responsable de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, amb una extensió mínima de 73.000 caràcters amb espais i màxima de 94.000 caràcters. L'estudi consta, doncs, d'una introducció; del context històric en el món atlàntic i africà en el segle XVIII; d'un extens capítol analitzant diferents productes que s'intercanviaven per esclaus, esdevenint l'eix principal d'aquest projecte; una anàlisi teòrica sobre l'expansió del capitalisme gràcies a la tracta d'esclaus; i, per acabar, unes breus conclusions entorn de les relacions dels productes en el sistema atlàntic, la tracta d'esclaus i l'ampliació del sistema-món.

2. Context Històric

Per tal de desenvolupar una anàlisi dels productes que s'integraren en els patrons de consum de les societats africanes és necessari la confecció d'un context històric que reflecteixi els processos principals que posaren en contacte el Nou i el Vell Món. Aquests contactes s'intensificaren al llarg dels segles XVII i, sobretot, XVIII i marcaren el desenvolupament de diferents estructures polítiques i socials a banda i banda de l'Atlàntic. En el nostre cas, ens centrarem en la situació de les costes occidentals africanes, sempre en relació amb la resta del continent també, que foren el puntal d'integració de l'Àfrica a un món en procés de globalització².

2.1. El comerç triangular en els segles XVII i XVIII

Des de ben entrat el segle XV, la presència d'europaus a les costes occidentals africanes esdevingué una realitat. Els portuguesos foren els pioners, en el seu camí de recerca d'un pas cap al comerç de les espècies alhora que un contacte directe amb els productors d'or sudanès³, que estructuraren el fenomen de les factories comercials. Aquestes eren unes fortificacions (Annex III) que foren punts de trobada entre els comerciants europeus i les estructures polítiques africanes, així com comerciants també africans⁴. Uns punts de trobada que permetrien un intercanvi comercial, on els comerciants europeus solien oferir productes sumptuaris, com ara joies i armes de foc, a canvi d'or, manufactures i/o esclaus, els quals també necessitaven per la creixent producció de diferents productes a les illes atlàntiques recentment colonitzades (Inieta 2000, pàg.164-165).

Amb l'arribada dels peninsulars ibèrics a Amèrica, i amb la creixent necessitat de mà d'obra en les activitats mineres que s'anaren desenvolupant⁵, les activitats d'intercanvi a les costes

² Per entendre què és "global", no ens referim al fenomen iniciat durant la dècada dels 80s del segle XX i que perdura fins avui en dia, sinó a unes dinàmiques econòmiques, polítiques i socials intrínseques en l'expansió del sistema capitalista i dels seus agents, principalment els estats i comerciants europeus. A més a més, entendriem per "global" una sèrie d'interpretacions i estructuracions del coneixement, basades principalment en cosmovisions europees i la classificació del món sota els seus paradigmes (per més informació, Arrighi (2009); Wallerstein (2004); Mignolo (2011), Kappor (2002), entre d'altres).

³ El Sudan històric és tota aquella vaga regió, a ulls europeus, per sota del Sàhara. L'or sudanès era conegut segles enrere i molt preuat durant l'Edat Mitjana. El fet de buscar un accés directe per aconseguir el producte, i no passar pels intermediaris àrabs nord-africans, va ser una obsessió en les mentalitats europees durant llargues dècades (García Moral 2017, pàg.70).

⁴ Els ben coneguts comerciants *djula*, per exemple.

⁵ Tant a les Antilles com al continent, a les zones dels virregnats de la Nova Espanya i del Perú.

africanes anaren en augment en cerca d'esclaus (García Moral 2017, pàg.109-113). De mica en mica s'anà centrant cada vegada més el comerç en la compra-venda d'esclaus a canvi de manufactures, com armes de foc, begudes alcohòliques i/o agrícoles - tabac, cacau, cotó-, en decadència de la recerca d'or original. De fet, aquest fenomen s'accentuà encara més al llarg del segle XVII i del XVIII, amb l'arribada de nous actors al Nou Món i a les costes del continent africà. Anglesos, holandesos, francesos i danesos, entre d'altres, començaren a actuar també directament amb pobles africans per tal d'accedir al lucre de la tracta d'esclaus, tant construint fortificacions com en contacte directe a la costa.

El fet d'aquest creixement també s'entén en la intensificació de les plantacions de monocultiu, que necessitaven un exuberant nombre de mà d'obra, de sucre i tabac a les Índies Occidentals angleses, franceses i holandeses. El consum de sucre en les societats europees experimentà un creixement agosarat al llarg del segle XVIII, així com el consum de rom arreu, també en les societats colonials. Aquests productes foren de gran interès per les societats africanes, requerint els productes en qüestió ja des del segle XVI, que arribaren en poques quantitats⁶.

Així doncs, trobaríem que al llarg del segle XVII, i amb una consolidació extraordinària al segle XVIII, l'Atlàntic esdevingué un centre d'intercanvi triangular envers un conjunt de productes. El continent africà, a excepció d'alguns productes sumptuaris com el marfil, es dedicà a exportar esclaus en grans quantitats de forma sostinguda. Aquests, transportats per comerciants europeus o colonials d'Amèrica, es dedicaren a vendre'ls al Nou Món per tal que participessin en les economies de plantacions i mineria, entre altres feines domèstiques (UNESCO 1986, capítol 4). Amb la producció de productes agrícoles, com el sucre, el tabac, el cacau, el cotó i l'extracció de plata i minerals metàl·lics, aquests eren introduïts al continent europeu, que es centrà en la producció de tèxtils, armes de foc i productes alcohòlics, entre d'altres⁷. Aquestes manufactures i alcohols eren les utilitzades per accedir als mercats africans i americans i, en el cas de la plata, al continent asiàtic⁸. A les costes africanes

⁶ Duval (2017) en el cas del tabac.

⁷ Cal indicar que el rom, un dels productes més intercanviats al llarg del segle XVIII, era també sovint produït a les mateixes colònies americanes, tant les de Nova Anglaterra com les espanyoles o franceses. Certament, però, al continent europeu es produïen grans quantitats d'alcohols, com ara el vi, un producte també molt intercanviat.

⁸ *"A continuous stream of gold- and silver coins of all denominations, which travelled from west to east, following the rotation of the earth, and which carried along a broad range of commodities as supplementary*

s'intercanviaven pels esclaus que produirien, en molts casos, les matèries primeres d'aquests productes. Val la pena indicar, però, que hi havia molts casos en el qual hi havia comerç directe entre Amèrica i Àfrica, amb manufactures directament produïdes al Nou Món, sense passos intermedis per Europa, i viceversa⁹.

Amb tot, veiem una distribució del comerç al voltant de l'oceà Atlàntic clarament estructurat. Tot un seguit de connexions que suposaren una integració de tres continents de forma contínua i interdependents entre elles (Fage i Olivier (et.al.) 1982, introducció). Ara, per continuar, serà adient observar com evolucionaren les societats africanes per arribar a assolir que el seu factor principal econòmic, a les zones costaneres occidentals, esdevingués l'exportació d'èssers humans.

2.2. La violència sistemàtica al continent africà

“Ni en los peores momentos de la deportación hacia América, los africanos dejaron de reconstruir sus universos vitales, desde la plantaciones hasta las sabanas y bosques de partida”. (Iniesta 2000, pàg. 11).

Al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII Àfrica transformà les seves estructures productives per esdevenir un continent monoexportador d'esclaus. Es produïren transformacions en els costums, organització i valors. Dels 400 anys de tracta que s'esdevingueren en molts punts (circa 1450-1850), la guerra esdevingué quelcom habitual, en la qual tot es basava en capturar esclaus o, per contra, ésser capturat (Iniesta 2000, pàg.164).

A finals del segle XVIII Àfrica era un continent que, demogràficament, es trobava col·lapsat. El desastre ecològic, econòmic i social de llargs segles de tracta provocaren, com Mungo Park¹⁰ explicà en els seus viatges, una gran desolació a les diferents regions costaneres i centrals afectades per aquesta. Segons Iniesta (2000, p.235) es va produir un retrocés constant en tecnologia i excedent - a causa d'un progressiu abandonament del cultiu i dedicació

currency, and which set into movement another stream of commodities into the opposite direction.” (Braudel, 1975, pàg.569). Altres autors parlen de que la plata va ser el tiquet d'entrada als grans centres econòmics del moment per part dels europeus (A.G. Frank 1998).

⁹ El cas del Brasil i Angola és el més emblemàtic. L'economia anglesa, així com la brasilera, es depenien mútuament. La relació que duïen ambdues en època colonial sovint quedava lluny del control portuguès, com en el cas de, després de 7 anys de dominació holandesa de Luanda, els vaixells que recuperaren el territori sortiren del Brasil, el 1648.

¹⁰ Mungo Park (1771-1806) fou un explorador, científic i viatger britànic que a finals del segle XVIII i inicis del XIX explorà les regions costaneres i part de les interiors properes al riu Níger.

exclusiva a la captura de persones-, gran improductivitat econòmica i una desarticulació i fragmentació de les estructures socials antigues. En definitiva, trobem una aparició d'un desesperat individualisme¹¹. De fet, diversos autors (Iniesta 2000, pàg.226; García Moral 2017; Roca i Iniesta 2006, pàg.45-48) parlen d'una sistematització de la violència, trencant el consens social que imperava en el període clàssic africà¹².

En aquest punt és necessari fer un esment als conceptes els quals uns quants africanistes del nostre estat comenten sobre les formes de poder a l'Àfrica Clàssica i a l'Àfrica Crispada¹³. Tradicionalment, en el període clàssic, s'entén que existia una configuració d'un poder legítim sota la configuració d'un principi jeràrquic. Aquest poder tenia la funció de preservar la cohesió del món i de les persones en concordança amb l'univers, i els *manding* (bambara) atorgaven la paraula *mansaya* a aquest poder, referint-se al poder reial o aristocràtic responsable, que només faria servir la força en última instància. La *mansaya* seria doncs el poder legítim i la seva justificació és la seva presència, que amb ella harmonitza l'ordre social. Per contra, quan entrem en l'Àfrica Crispada, es considera que el valor més estès en les societats africanes entorn el poder és la *fanga*. Aquesta paraula en manding, també, es basa en la idea del principi violent, en el poder per la força, en l'ús de l'última sense control i com a mitjà per fer-se i mantenir-se en el poder a base de la por i les complicitats militars (Roca i Iniesta 2006, pàg. 42-48).

D'unes estructures de poder regional extenses i multiètniques, com ara els Imperis de Mali, Ghana i Songhai, es passaren a estructures locals, amb diferents sistemes de poder,

¹¹ Aquest individualisme sovint, malgrat les terribles conseqüències que generà en les societats africanes, va ser considerada, tant per marxistes ortodoxos com per liberals, com un mal necessari per a inculcar un *ethos* modernitzat a les societats africanes. Malauradament, els africanistes sovint han rebutjat aquesta tesi, principalment perquè aquest individualisme mai anà acompanyat de cap mena d'ètica protestant ni de voluntat de construcció del progrés, sent així una violència destructiva i sense cap mena de teleologia constructiva del col·lectiu (Roca i Iniesta 2006, pàg.46-47). Per més informació, llegir capítol d'Iniesta (2000, pàg. 229-232) sobre si la *bansamaya*, el model polític de moltes societats predadores, era un protomodel de democràcia o no. Iniesta adoptarà, evidentment, la segona opció.

¹² En una periodització no-occidental, Roca i Iniesta (2006), posen de manifest una cronologia de la Història Africana. El període clàssic comprendria, sempre tenint en compte excepcionalitats regionals, dels segles VII al XV. És característic d'aquest període l'origen de formacions polítiques complexes i les articulacions pluriètniques en diferents projectes polítics pròpiament africans. El següent període, el de "L'Àfrica crispada", correspondria entre els segles XV i XIX, en els quals es desenvoluparà, sobretot entre el XVII i el XVIII, el clímax de la tracta atlàntica. A més, es succeirà una militarització i trivialització de la vida humana, una articulació marginal d'Àfrica en el sistema-món i una fragmentació del poder anant així cap a poders centralitzats de forma més local.

¹³ Com ara Ferran Iniesta, Albert Roca, Eric García Moral, entre d'altres.

normalment centrats en els joves guerrers i una monarquia autocràtica, amb activitat predadora cap a altres col·lectius humans. Les causes, malgrat existeixin sovint divergències entre autors, semblarien ser un esgotament intern del sistema sudanès - el model clàssic-, agreujat per l'arribada de plata a Europa, que fomentà la recerca de mà d'obra esclava per a les mines (Iniesta 2000, pàg.226).

Com a exemple podríem parlar del reialme de Segu, zona central de l'actual Mali, que a principis del segle XVIII el grup juvenil del regne van aconseguir arribar al poder després d'executar tots els mestres de la terra i els caps de llinatge, els que tradicionalment ostentaven la *mansaya*. Aquest regne, a partir d'aquest moment, emprengué la iniciativa predadora d'éssers humans cap a les costes de Senegàmbia, Sierra Leone i el golf de Guinea, a partir també de l'aliança amb comerciants musulmans *djula*, del Níger mitjà. Aquest nou grup dirigent, aquest jovent armat, no importava de quina secció social provinguessin i, fins i tot, va haver-hi una dinastia reial d'origen esclau (Iniesta 2000, pàg.223-239). Un altre exemple d'estat negrer i predador seria el de Dahomey, al golf de Benín, que el seu poble, els *fon*, que varen ser un poble extremadament capturat al llarg del segle XVII, passaren a ser depredadors i no preses. Això s'aconseguí al militaritzar la societat i a l'unificar-se un seguit de reialmes *fon* en un de sol, instaurant una monarquia absoluta vinculada al comerç d'esclaus amb els comerciants europeus (Iniesta 2000, pàg.267-271).

Amb tot, observem una militarització progressiva de diferents societats properes a les costes atlàntiques, que canviant les estructures de poder, de valors i socials esdevindran el motor d'exportació de gran nombre d'individus del continent (UNESCO 1986, capítol 2). La violència sistemàtica instaurarà uns llargs segles de tracta, on totes les capacitats agrícoles i manufactureres es trobaran sota mínims. La monoexportació d'esclaus, tal com comprovarem en el present estudi, a canvi dels diferents productes alcohòlics, teixits, plantes i armament portarà a la dependència d'Àfrica en el sistema-món, així com el trencament de tota cohesió social. Això últim, alguns (Roca i Iniesta 2006, pàg. 42-48) consideren que, institucionalitzat pel colonialisme, s'arrossegarà fins al dia d'avui.

2.3. La tracta d'esclaus i el principi d'autonomia

Així doncs, i en contra de la idealització que hom podria tenir en primera instància, aquells que realitzaren les captures dels esclaus en primera instància sempre van ser les societats africanes, i no els europeus. La idea anterior podria ser comunament estesa pel fet de l'ús que els agents europeus en feren dels esclaus, normalment situats a les mines d'extracció de plata o a plantacions de monocultiu a Amèrica, tot i que també trobaríem esclaus domèstics al Nou Món i a la Vella Europa, i, sobretot, per la visió que tenim de les societats africanes com a estancades i immòbils, incapaces d'avançar en la Història sense un impuls extern¹⁴. Amb això, és recurrent formular el “principi d'autonomia” (formulat per Roca i Inieta 2006, pàg.23-25) de les societats africanes, en contra de la idea anterior, per explicar el desenvolupament intrínsec d'Àfrica. Aquest principi, extret de la filosofia moderna i de la bioètica, rau en el fet que les societats africanes són autònomes en si mateixes, capaces de realitzar les seves decisions, canvis i evolucions. Així doncs:

“Al analizar sin prejuicios los procesos de intercambio de los grupos del África con el resto del mundo, una pauta se hace visible: la insistencia de los primeros en africanizar cualquier precipitación histórica de factores propios y ajenos” (Roca i Inieta 2006, pàg.24).

Tanmateix existeixi el principi d'autonomia, però, és necessari no reduir la importància que tingueren els comerciants i estats occidentals en la tracta d'esclaus i en la seva agència influenciant l'evolució política africana amb la seva presència. La seva insistència en augment de mà d'obra a les societats costaneres de l'Àfrica occidental, sent així un negoci lucratiu, influencià en aquesta evolució política i social amunt comentada. A més a més, el tracte rebut per les persones esclavitzades, el qual era com una mateixa mercaderia en una lògica racional de distribució de l'espai (Annex III), era responsabilitat mateixa dels compradors europeus o colonials del Nou Món. Així com l'estat dels esclaus en les plantacions o mines, obligats a treballar de sol a sol, en condicions nutricionals i físiques molt dures, produint generalment productes que servien per a la creació de manufactures,

¹⁴ És recomanable recordar com Hegel explicava que les societats africanes eren societats adormides i estancades en el passat, incapaces d'elles soles d'avançar cap al progrés. Aquesta idea de l'estancament de l'Àfrica en el passat veu del relat del progrés indefinit tan característic de la Il·lustració i el pensament europeu. És recomanable prescindir de relats teleològics quan ens referim a societats i espais tan allunyats i diferents dels nostres.

el seu consum en les societats europees i colonials, i, en un caràcter gairebé viciós, fomentar l'arribada de més esclaus al Nou Món gràcies a l'intercanvi amb els africans.

Correspon doncs descriure, a grans trets, els processos d'intercanvi d'esclaus amb altres mercaderies. Com hem esmentat, l'intercanvi típic es realitzava en els forts, el més conegut São Jorge da Mina a les costes de l'actual Ghana, coneguda com a *Costa d'Or*¹⁵. En aquests espais no només s'intercanvien esclaus, és clar, però els últims eren els productes més intercanviats, ja que com s'ha explicat Àfrica, o almenys la costa occidental, va esdevenir un espai monoexportador de vides humanes. Generalment, després d'un recorregut a peu dirigits per comerciants *djula* o altres, ajudats de mercenaris armats, des dels diferents reialmes de captura, arribaven a les fortificacions a les costes. Allà, junt amb diferents poders locals, tractaven amb els comerciants estrangers, que s'encarregaven de la gestió dels espais fortificats. Mentre es feien les negociacions i/o esperaven un vaixell per ser embarcats i abandonar Àfrica per sempre més, els esclaus estaven tancats en cel·les comunes, espai d'altíssima mortalitat i infeccions, reduint significativament el nombre a ser transportats (Manning 2000; García Moral 2017, pàg. 113-140).

Finalment, quan embarcaven, se'ls movia encadenats, cosa que sempre ho havien estat fins ara, dins dels vaixells, on se'ls situava a la bodega, amb una distribució calculada i mil·limetrada. El passatge, comportava una gran mortalitat, alimentant els esclaus amb el just i necessari per sobreviure la travessa de fins a 1 o 2 mesos aproximadament. En arribar a port, els que arribaven, es posaven a la venda en grans mercats de les ciutats colonials principals, i moguts per sempre més, a no ser que en algun cas els fessin lliberts, els espais productius en una situació d'esclavatge.

Amb tot, podem observar un procés d'èxode massiu del continent africà cap a Amèrica, possiblement un dels més grans en tota la història. En nombre de xifres, i sempre amb càlculs aproximats i amb gran divergència entre autors, estaríem parlant, els càlculs més actuals i possiblement més acurats, entre 10 i 11 milions de vides humanes arribades a port al Nou Món, així com uns 12,5 milions en total d'embarcats. Si comprovem els percentatges, també aproximats de les mortalitats als passatges, dins de les fortificacions i en el procés de captura

¹⁵ Nom que li donaren els portuguesos a la costa al arribar a causa dels grans dipòsits d'or que es trobaren per intercanviar amb les societats africanes.

i moviment cap als llocs de venda, així com una continuació del comerç transsaharià i el que també es realitzava a la costa oriental, estaríem parlant de xifres superiors a les comentades; d'un gran nombre de vides humanes menys dins del continent africà en uns 400 anys de tracta (Manning 2000; Eltis 2010, UNESCO 1986, capítol 1).

3. Anàlisi de productes en relació amb l'intercanvi a Àfrica

En aquest apartat s'analitzen diferents productes que van ser claus, al segle XVIII, dins de la tracta d'esclaus i l'intercanvi amb captius. Els diferents productes analitzats es basen en obres bibliogràfiques i en referències de fonts primàries.

3.1. Rom

“Rum, both as a beverage and as a medium of exchange, appears to have released the energies of brave men, and much of that strength and resource was used in creating our Western civilization” – Charles William Taussig (1928, pàg.12)

Amb aquestes paraules és com un historiador i empresari dels anys 1920s als EUA defineix el rom com a un producte clau, tant pel seu fet com a beguda com, especialment, pel seu caràcter de producte d'intercanvi. En el seu llibre *“Rum, Romance and Rebellion”* (1928), amb un caràcter plenament moralista i escrivint una història romàntica de caràcter nacional, en un moment on la Llei Seca estava en vigor, ens mostra un estudi prou detallat sobre la producció, distribució i intercanvi de rom a les Índies Occidentals angleses i a la Nova Anglaterra, plenament en relació amb Àfrica. Malgrat una percepció racial i d'agents passius dels africans en l'intercanvi de rom, les descripcions de diferents viatges de negres de la Nova Anglaterra al segle XVIII a l'Àfrica, exposant amb dades extretes de les memòries dels tripulants i dels llibres de bord, ens mostren la importància del rom en el procés de compravenda d'esclaus africans.

És interessant donar una breu ullada al fet que el rom, malgrat sempre tingué una forta presència a les Índies Occidentals, serà a partir del segle XVIII on entrarà plenament la seva producció a Nova Anglaterra. Resulta ser que la seva popularitat en el consum era molt alta, i, fins i tot, durant un dels pics productius al voltant de 1750, es podien trobar fins a 63 destil·laries només a Massachusetts (Taussig 1928, pàg.29). De fet, el mateix autor explica que el rom, ja que era tan popular i necessari per a l'economia dels *New Englanders*, va esdevenir la columna vertebral de la colònia i la moneda de canvi de la tracta d'esclaus, així com la sang de l'intercanvi colonial (Taussig 1928, pàg.30 i 43). Taussig continua el seu relat assegurant que el que va fer florir l'economia de les colònies del Nord dels actuals EUA va ser l'intercanvi d'esclaus. Rhode Island i Massachusetts es van convertir en grans centres d'intercanvi destinats al comerç amb l'Àfrica per a l'obtenció d'esclaus, per exemple. Tot i

així, l'intercanvi directe amb esclaus normalment es realitzava a les illes menors del Carib, amb especial atenció a Barbados (Taussig 1928, pàg. 44-46).

L'autor estatunidenc també va ser un dels pioners en reflexionar el perquè els africans van decidir vendre els seus esclaus. Les seves deduccions impliquen una percepció d'extracció de l'agència dels africans, però és interessant comprovar les conclusions a les quals arriba, ja que considera que la tracta d'esclaus té l'origen en problemes interns de les societats africanes, socialment i econòmics, que fan que els agents occidentals promoguessin “*the Negro's passions (...) introducing wants and fancies never dreamed (...). Slaves became the coin and legal tender of the trade (sic)*” (Taussig 1928, pàg.62). Els africans, doncs, reclamaven rom, així com altres productes, a causa del seu retrocés tecnològic i cultural, així com de les qualitats dels productes; en el cas de l'alcohol per la seva capacitat de desinhibició, concretament. De fet, l'autor agafa la mateixa interpretació que ell explica que van fer servir els estatunidencs amb els indígenes nord-americans (Taussig 1928, pàg.32-35).

És interessant el relat de Taussig (1928) perquè es basa en la descripció, i sovint transcripció, de diferents viatges de comerciants de rom dins del conegut intercanvi Atlàntic. Normalment els viatges podien allargar-se fins a més d'un any, a causa de les llargues distàncies i les diferents estades al llarg dels diferents punts per l'intercanvi de productes. A partir de la segona meitat del segle XVIII es veu un creixement important en la demanda de rom i el seu intercanvi; la mitjana de preu d'un esclau masculí ascendia a unes quantitats de 110 galons de rom aproximadament, per exemple (1928, pàg.111). A més, al llarg del mateix segle, trobem legislació, tan britànica com ja dels EUA independents, relativa a les mides dels vaixells i a la seva capacitat de càrrega. Aquestes limitacions, que sovint eren evitades pels mateixos comerciants amb voluntat de tenir més benefici, ens serveixen per delimitar i estimar la quantitat d'esclaus que podrien haver estat transportats, així com a quantitat de rom que hi podria cabre (Annex 2 per veure exemples de viatges esclavistes).

Tanmateix, la part més significativa d'informació extreta d'aquesta font¹⁶, almenys pel propòsit del present estudi, que és el mateix comerç de rom, és difícil de dilucidar en aquest

¹⁶ Crec que podem referir-nos a ella com a una font històrica, malgrat ser una publicació bibliogràfica. El motiu principal, a part del seu caràcter ja gairebé centenari, per ser un estudi realment pioner en el tema del rom i les seves implicacions socioculturals i històriques en les societats nord-americanes i africanes.

relat romàntic. Més enllà de la reflexió i ús de diferents fonts adequades, no hi ha prou referents per l'Àfrica mateixa relacionat amb el rom. La limitació d'observació d'un parell de relats primaris o secundaris, així com la descripció de com es van realitzar unes transaccions comercials ja ben entrat el segle XIX considerant-ho que es realitzaren així sempre i amb els mateixos objectius dels diferents actors, fan agafar-nos la font amb pinces; almenys en el que és relacionat només amb l'Àfrica (Taussig 1928, pàg. 134-148). A més, cal esmentar la dificultat de les interpretacions d'aquest autor sobre la naturalesa dels esclaus africans. L'escriptor comenta que la majoria d'esclaus ja naixien per ser esclaus, a part que una gran majoria es produïen per deutes o per sentències de les justícies dels governs locals (Taussig 1928, pàg.129-132). Tot i comentar també les guerres "intratribals" (sic) com a comunes en l'obtenció d'esclaus, no hi centra el seu discurs. Com s'ha comentat anteriorment, la violència i la guerra van ser els primers focus d'obtenció d'esclaus, i, en cap cas, era habitual tenir una gran població en estat de servitud com en la societat romana de l'Edat Antiga.

Tot i això, no és obstacle perquè les descripcions dels viatges que Taussig fa, de l'acció del rom dins del seu país, i de les descripcions de la funció social d'aquest producte siguin realment pioneres i de gran novetat en el moment que ho desenvolupà. La font ens és útil per entendre com d'important va ser, gràcies al recull de fonts contemporànies del segle XVIII, pels mateixos participants de la tracta, aquest comerç de rom amb Àfrica. Afortunadament, s'ha tingut accés a un dels estudis més recents de producció de rom a Nord-Amèrica en relació amb el comerç d'esclaus al segle XVIII (Kelley 2018). Ens disposem a descriure la importància, tal com aquest estudi explica, i situar-la correctament al seu lloc dins dels intercanvis comercials dins la tracta d'esclaus.

En primer lloc, cal esmentar que l'exportació d'alcohol a canvi d'esclaus va ser una constant en la majoria de comerciants que viatjaven cap a l'Àfrica. El rom, d'entrada, respondria als paràmetres normals d'oferta i demanda dels africans a canvi dels seus captius. Tot i així, aquest punt caldria matisar-lo, ja que el rom suposà, almenys pels comerciants d'Amèrica del Nord, primer colons i després ciutadans dels Estats Units, al llarg del segle XVIII¹⁷, fins

¹⁷ De 1730 a 1808, exactament el moment de màxima demanda i pic del comerç d'esclaus, així com dels preus del rom. No es consideren els anys entre 1775 i 1783, durant la Guerra d'Independència dels EUA, ja que el comerç dels colons nord-americans en la tracta d'esclaus quedà relegada a mínims o a zero (Kelley 2018, p.4).

al 85-90% del valor de tots els productes en el comerç d'esclaus, quan en vaixells britànics l'alcohol "només" suposava un 2% (Kelley 2018, pàg.4). Això és un fet inusual en l'intercanvi d'esclaus en el panorama genèric, on el major producte intercanviat sempre va ser el tèxtil manufacturat, que diferents estimacions situen que superava la meitat del valor de tots els productes intercanviats per esclaus (Kelley 2018, pàg.3).

En segon lloc, i tenint en compte l'alcohol com a objecte d'intercanvi d'esclaus dins el continent africà, cal recuperar, tal com s'ha esmentat en el context històric, l'agència dels africans en els processos històrics (Roca i Iniesta 2006; punt 2.3 del treball). Aquesta agència, aquest principi d'autonomia, actua com a paràmetre modelador del consum dels productes. En conseqüència, els africans no serien éssers purament consumidors dels productes que els europeus els hi oferien en les costes, com la historiografia tradicional (Taussig 1928 com a exemple) consideraria, sinó que establirien uns patrons de consum que actuarien sobre la demanda que els comerciants podien arribar a oferir (Kelley 2018, pàg. 2-3).

Observaríem doncs, una distribució de preferències en tota la costa africana exportadora d'esclaus per un producte alcohòlic o un altre, l'origen del qual, a falta d'estudis concrets en el tema, podria ser donat per l'arribada a costes d'uns europeus o d'uns altres, la introducció de certes begudes preferentment o unes altres i diferents pràctiques culturals i gustatives dels mateixos africans¹⁸. En el cas que ens pertoca, el rom, i els seus màxims exportadors que eren els nord-americans, era fonamentalment - i gairebé únicament així - sol·licitat per les societats africanes de la *Gold Coast* preferentment, i, també, de la zona de l'Alta Guinea - actual Senegàmbia principalment - en segon lloc (Kelley 2018).

Cal esmentar, doncs, la importància del rom pel comerç dels colons nord-americans i futurs ciutadans del primer país americà independent. De fet, era recurrent, i segueix sent-ho en el món de la historiografia, com hem vist amb Taussig (1928) per exemple, parlar del rom com a moneda de canvi en l'intercanvi dels esclaus. De fet, la idea no és desgavellada si observem

¹⁸ Un dels exemples que Kelley (2018) ens ofereix és ben clarificador. Un membre, l'any 1730, de la *Royal African Company* explicava en les seves memòries que el perseguiren amb voluntat de matar-lo fins a 30 "wolof" a l'Alta Guinea quan els hi oferí rom. La demanda que ells desitjaven en aquell moment era de brandí, i el reclamaren rebutjant completament el rom (Kelley 2018, p.17-18). També es pot comentar que el rom també es convertí, en certa manera, en un producte apreciat culturalment per algunes societats africanes, com ens mostren alguns dels relats que Kelley (2018) recull en el seu article entorn l'ús del rom per rituals socials, com ara casaments o defuncions.

les dades de diferents viatges de vaixells que recull Kelley (2018), on veiem que la majoria de comerciants, malgrat utilitzar altres productes junt amb el rom, com ara el tabac principalment, la majoria de l'intercanvi el feien amb aquest producte alcohòlic. Tanmateix, és incorrecte l'ús d'aquesta expressió: la moneda de canvi en l'intercanvi d'esclaus i a l'Àfrica sempre va ser l'or.

L'or, que molts cops s'utilitzava com a moneda directa de compra pels esclaus, fent que alguns comerciants nord-americans primer canviessin algunes parts dels seus productes i el rom per or a Brasil o altres zones de l'Amèrica colonial, va ser el motiu inicial de l'arribada dels europeus a Àfrica. Gradualment, però, van anar sent les societats africanes que anaren demanant or als comerciants estrangers, a causa d'un esgotament de les explotacions auríferes i, sobretot, pel canvi de model polític i social cap a formacions més petites i militaritzades - com s'explica en el context històric. Així doncs, el patró que marcava també els intercanvis en espècies, els principal de fet, era el de dues unitats basades en un valor circumstancial de l'or: l'unça d'or i l'unça de tracta (Kelley 2018, pàg.11)¹⁹.

Finalment, per acabar de concretar el paper del rom en els intercanvis del segle XVIII a l'Àfrica, cal esmentar, com més amunt es comenta, que les dues zones principals d'intercanvi d'esclaus per rom eren la *Gold Coast* i l'Alta Guinea. Principalment la primera de les zones geogràfiques, ja que la segona, malgrat haver-hi gran demanda per part dels règims *Ceddo*²⁰, l'arribada de les revolucions islàmiques i l'entrada amb força de la doctrina musulmana limita molt el comerç d'alcohols. A més, una de les característiques d'ambdós llocs, i sobretot el cas de l'Alta Guinea, era l'excessiva oferta que sovint hi havia acumulada a les costes de rom. Més d'un relat de diferents comerciants expliquen la seva dificultat per vendre a bon

¹⁹ L'unça d'or era una unitat de mesura que servia per donar valors específics als productes d'intercanvi durant la tracta d'esclaus. Així, com observem en diferents registres com el del viatge de l'*Adventure* (recollit dins de Taussig 1928), el preu dels esclaus es basa en galons de rom, però sempre referenciats amb l'unça d'or o, per defecte, per les seves unitats més petites, l'*ackie* (1/16 d'unça) i els *tackus* (1/12 d'*ackie*). L'altre mesura, una unitat de mesura fictícia que era l'unça de tracta, o d'intercanvi, era la que basava al final el valor real dels productes d'intercanvi i la que s'utilitzava durant les negociacions. Però això generava problemàtiques, ja que l'unça d'or no es basava, *de facto*, en les mesures de massa actuals de l'or. Una unça d'or equivalia a dues unces de tracta, i aquesta última, es basava únicament en la quantitat d'assortiment de productes que s'oferien, així com el valor circumstancial d'aquests en cada moment. Veiem, per complicat que pugui ser, que va ser un sistema que es va mantenir durant el segle XVII i XVIII i part del XIX i, encara que els preus sempre anessin fluctuant, era d'ús comú pels comerciants (Kelley 2018, pàg.11-12).

²⁰ Estats-guerrers centrats en la venda i captura d'esclaus. Interessant per veure el fenomen *Ceddo* i l'arribada de l'Islam en aquestes zones, la pel·lícula *Ceddo* de Ousmane Sembène (1977).

preu el rom mentre hi havia més vaixells d'altres països intentant vendre el mateix producte de forma simultània²¹. Una de les alternatives sempre va ser, com s'ha deixat intuir, l'intercanvi del rom per altres productes en punts de l'Amèrica Colonial o per tèxtils a Cap Verd (Kelley 2018, pàg.22)²², així com oferir bones quantitats de tabac als compradors potencials de rom²³.

Tot i així, i amb la necessitat d'oferir altres productes amb el rom per tal d'assolir un bon intercanvi, el mercat era altament rendible en moments de demanda, fet que explica aquest gran fenomen i la presència de gran quantitat d'esclaus a les Índies Occidentals produint sucre refinat per produir i transportar grans quantitats de rom al lloc d'origen dels esclaus. De fet, la importància del rom en el comerç esclavista en aquestes zones va ser vital per l'economia nord-americana, tant colonial com independent, fins al punt que suposà un dels processos més significatius del comerç triangular al llarg del segle XVIII en tot l'Atlàntic. La seva importància econòmica i la capacitat de generar grans quantitats de capital serà un dels eixos claus per l'evolució econòmica del país, almenys en els primers anys de la seva independència. Potser el rom no era, teòricament, la moneda de canvi en el comerç d'esclaus, però sí aquell líquid endimoniat que, mitjançant tot el seu cicle productiu, posà en contacte Amèrica del Sud, el Carib, Amèrica del Nord, Europa i Àfrica.

3.2. Tèxtils

Com s'ha comentat en l'apartat anterior, els tèxtils sempre suposaren, especialment en el segle XVIII, gairebé més del 50% de les importacions dels africans a la costa occidental a canvi d'esclaus (Kelley 2018, pàg.3). Aquest fet és fàcilment comprensible, i més si ens referim al fet que el nombre més gran de vaixells que arribaven a les costes africanes formaven part de la tutela britànica, a causa de la necessitat pràctica de moltes societats africanes a obtenir productes de roba ja manufacturats. Sempre és recurrent recordar que

²¹ Tàctiques per vendre més rom sempre se'n varen intentar, com ara igualir el producte o anar a vendre'l a altres zones allunyades. Tanmateix, les dificultats eren evidents, sovint agreujades per l'acumulació de rom dins dels forts, els propietaris els quals acumulaven rom per, en retornar la demanda per parts dels africans, ser els primers a poder vendre'l a alts preus (per més informació, llegir l'article de Kelley 2018).

²² On també recollirien, entre d'altres, queviures i altres manufactures per tal de ser intercanviades per esclaus a les costes de Guinea.

²³ Podem prendre de referència el relat de Taussig (1928) sobre l'intercanvi produït en un fort de rom per esclaus. Observem l'oferiment de tabac de forma contínua als compradors, així com la seva venda junt amb altres productes.

ens trobem en una situació on la majoria d'estructures productives estaven perdent relativa importància, tot i que evidentment seguien funcionant, a canvi d'un auge de les figures dels guerrers. Així i tot, abans de continuar en l'anàlisi de l'arribada del tèxtil, cal fer esment a la mateixa indústria manufacturera tradicional africana.

Sovint s'ha considerat el continent africà com un continent, almenys des de 1500 fins a 1800 – la coneguda com a Àfrica Precolonial –, amb unes característiques de baix nombre de mà d'obra en relació amb una llarga abundància de terres (Iliffe, 1987). A més, aquestes terres que, sovint eren difícils de cultivar per les qualitats tècniques del sòl, generalment amb característiques de pèrdues de rendiment de forma ràpida, se'ls hi sumava que normalment eren feines de temporada. Així doncs, només es podria cultivar i treballar bé la terra en aquells mesos de sequera, quan no es trobaven en l'època de pluges. Això és bàsic per entendre que existia, doncs, una temporalitat en la mà d'obra i, durant les èpoques de pluges, es realitzaven més activitats manufactureres, generades normalment per l'autoconsum (Austin, 2008, part D). S'entén, però, que aquesta activitat industriosa mai fou suficient per satisfer les necessitats de tèxtils per les diferents societats, i més tenint en compte que els tèxtils arribats estaven ja manufacturats i, generalment, no arribava la matèria primera amb la qual es podria haver treballat.

A partir d'aquí, és necessari entendre que l'arribada de teixits normalment sempre anava acompanyada d'altres productes, és a dir, no trobem com en el cas del rom en algunes zones i moments històrics que no necessitaven un assortiment molt accentuat d'altres manufactures (Kelley 2018). Aquest fet és clau perquè, malgrat que l'agència africana pogués fer que en alguna zona es preferís un tipus estètic dels tèxtils i teixits, la demanda interna era similar, entenen sempre també aquesta temporalitat de les feines manufactureres a petita escala a l'Àfrica subsahariana (Austin, 2008; Clarence-Smith, 1993). De fet, la major part de tèxtils fins a les últimes dècades del XVIII, on ja es manufacturien principalment a Europa, provenien de l'Índia i en menor mesura, de tallers anglesos. Tota mena de teixits, de cotó, de seda, de llana, blancs, de colors, estampats, etc., que els comerciants britànics obtenien intercanviant productes en els posts comercials a l'Àsia. Així doncs, però, hauríem d'entendre, com amb tots els altres productes, que existia una diferència important entre els teixits que acabaven en mans de les elits africanes, com a productes sumptuaris, i els que

acabaven en possessió de les masses. El procés de tracta, centralitzat pel benefici de les elits, també serví per configurar nous espais de poder i estructures culturals de vestimenta i comportament social (Manning, 2002, pàg.100-101).

Amb tot, la importància de teixits en les importacions va arribar a ser tan elevada per les societats africanes que, malgrat disposar d'altres productes al seu abast per ser intercanviats, els primers assoliren la compra preferent. Així, quan s'ha fet esment al total d'importacions, va en relació al valor de mercat, i no al nombre absolut. Aquest últim, tanmateix, també resultava ser el més elevat en productes importats pels africans a canvi de la seva mà d'obra (Eltis, 2000, pàg.168-184).

Més enllà de la importància material i de valor econòmic comercial dels teixits, cal fer esment al fet que els productes clau per fer funcionar tot el sistema atlàntic varen ser la pólvora i les armes de foc, descrites a continuació.

3.3. Armes de foc

Les armes de foc, o armament que per activar-se i fer-se funcionar requereix d'una combustió amb pólvora, varen ser centrals en la tracta d'esclaus. De fet, no només pel volum que comportà, tota la tecnologia de les armes de foc²⁴, dins el procés d'intercanvi directe de compravenda d'esclaus, sinó també per les implicacions i l'ús d'aquestes. Les armes de foc van generar un impuls clar al desenvolupament de la tracta per les seves capacitats en el perfeccionament de captura i transport dels captius (Rodney 1982, capítol 4; Fage i Olivier (et.al.), capítol 9). Aquesta afirmació, que s'engloba en el que es coneixen com a tesis d' "*Armes de Foc-Esclaus*" - en les quals les armes i els esclaus estarien lligades les unes amb les altres fent augmentar la tracta d'esclaus a causa de la importació de les primeres que serien utilitzades per la captura dels segons i la consegüent exportació - , necessita de certs matisos. De fet, dins d'aquestes tesis d' "*Armes de Foc-Esclaus*" trobem diferents interpretacions.

Primerament, la que està citada correspon de la que ha tingut més acceptació en la historiografia econometrista del segle passat, la qual respondria a la idea de com més obtenció de tecnologies d'armament de foc més productivitat en l'obtenció d'esclaus i més intercanvis

²⁴ Principalment el mateix armament i, importantíssima també, la pólvora.

a la costa. Segonament, una altra interpretació sorgiria d'historiografies més centrades en els models polítics i institucionals, que considerarien que el fenomen d'obtenció d'armes de foc s'engegà a partir que elits i estats africans centraren la construcció i ampliació dels seus estats, sense un interès predilecte i necessari amb el que passava en el comerç internacional. I, en tercer lloc, trobaríem la idea que intenta trobar un punt intermedi entre dues versions, que és la que entenem com a més plausible, originària en estudis d'economia-món als 70s i amb un fort arrelament al segle XXI, de la formació d'un cicle viciós i autoconformat sempre en augment d'obtenció d'armes per esclaus i viceversa. En aquest sentit, les societats africanes, elits, i la seva agència, amb la voluntat de fer créixer els seus poders i els seus estats en una situació de violència generalitzada, voldrien obtenir armament. Al mateix temps, els europeus, amb necessitat d'esclaus pel Nou Món, necessitarien de la mà d'obra esclavitzada en les contínues confrontacions entre societats de l'Àfrica (Whatley 2018, pàg.80-84 i 103-104). L'intercanvi entre diferents productes, per molt factor extern que pugui esdevenir, té una implicació clara amb les capacitats dels africans en oferir els seus productes, dels quals les societats europees i el seu model econòmic necessitaven forçosament. Es prefereix, com es mostra més endavant en el treball, entendre l'expansió de l'economia de mercat que configura el món a la seva imatge, no sempre com una imposició completament externa, sinó també amb una estira i arronsa amb les agències i autonomies corresponents d'aquelles societats en economies encara naturals²⁵ [per més informació, Wallerstein (2003); Arrighi (2009); Bosma&Vanhaute (2016)].

Les armes de foc jugaren un paper essencial en l'extensió de la violència i la *fanga* (Iniesta 2000) al continent africà. Amb elles es facilità la creació de noves estructures polítiques, així com l'obtenció d'esclaus per ser venuts a les costes occidentals als europeus, a canvi de les mateixes armes, pólvora i els altres productes com tèxtils i alcohols. Les tecnologies d'armament, segons Whatley (2018, pàg.84), arribaren a suposar fins a un 20% del total de productes intercanviats per comerciants britànics a finals del segle XVIII per esclaus,

²⁵ Recurrent la idea de front, o frontera, econòmic/a. Quan l'economia capitalista, o economia de mercat, es topa amb una zona "natural", és a dir, una zona on encara es conserven modes de producció no-capitalistes. Aquests fronts econòmics, característics espais per fer avançar el capitalisme a altres punts del planeta, generen contactes amb societats amb agència també, que poden modular, en certa mesura, com i de quina manera arriba, si és que s'arriba, a implantar i ampliar el sistema de mercat en el territori. Normalment, la idea va associada també a la modulació de l'espai agrícola o productiu, a causa de la intrusió de noves tècniques i objectius econòmics.

mantenint-se una constant d'un 10% des de les primeres dècades del mateix segle. La gran quantitat de productes d'armament de foc indica la importància i diferència d'aquest producte envers els altres: la seva presència és la més significativa, ja que els mateixos africans, per tal de poder aconseguir més productes externs necessitaven més esclaus. Només més armament era el garant d'aquestes obtencions.

Concretament, podem veure que a finals del segle XVIII, només els comerciants britànics exportaven a Àfrica entre 150.000 i 200.000 armes per any, de forma estimada, i en total arribaven unes 300.000 o 400.000 de tot Europa (Whatley 2018, pàg.82). De fet, les armes exportades sempre resultaven ser d'una qualitat dolenta, així com la pólvora, si es compara amb l'armament que utilitzaven en les guerres de les nacions europees. Aquesta gran quantitat d'armament arribat a les societats africanes coincideix, pràcticament, amb els anys que més captures i exportacions d'esclaus des d'Àfrica es van produir. Estudis logicomatemàtics recents (Whatley 2018), demostren que l'augment d'importacions per sobre la mitjana, per part dels africans, de tecnologies d'armament, feia augmentar molt significativament, en un període de 2-3 anys, la quantitat d'esclaus que s'exportaven. Resulta ser que aquesta correlació directa, tal com segueix el mateix estudi, només es produiria amb l'armament de forma tan significativa i no amb altres productes d'intercanvi, remarcant-nos així el paper central de l'armament de foc com a peça central de la tracta.

De forma paral·lela, aquest armament de foc, que superava, malgrat les confeccions de baixa qualitat, amb escreixos la potència bèl·lica d'armaments tradicionals, va ser essencial per la creació dels estats-guerrers que recurrentment s'han comentat en el treball. L'accés a l'armament de foc va ser el garant de la construcció d'estats fortament centralitzats amb capacitat bèl·lica i d'acció suficient per omplir els mercats costaners de mà d'obra esclava. Així doncs, tindríem l'exemple de la creació de la Federació Ashanti, que després de guanyar una guerra amb el regne que els sotmetia, els Denkyira, bloquejaren l'accés d'aquest últim al mercat d'armament de foc. Això feu que en pocs anys els Ashanti conquerissin tot el territori dels seus antics sobirans amb una contundència més que reconeguda (Whatley 2018, pàg.100). Un altre exemple el podríem trobar en l'hegemonia que a partir de la dècada dels 30 del segle XVIII desenvolupà l'estat de Dahomey al Golf de Benín, per sobre dels altres reialmes esclavistes com Oyo o Whydah (Iniesta 2000, pàg.223-239).

En conclusió, l'armament de foc - i tot el conjunt de la tecnologia que el feia funcionar -, a més de suposar un nombre significatiu dins del conjunt de productes intercanviats per esclaus a l'Àfrica, era el garant mateix de l'exportació a grans nombres d'esclaus tal com la demanda requeria per la producció de les plantacions i mines al Nou Món. La capacitat de les societats africanes, especialment les elits, en utilitzar aquest armament a canvi de la captura d'esclaus, va ser la clau per fer d'Àfrica un continent crispat i clarament abocat a una de les espirals de violència més llarga que ha existit en la història del continent.

3.4. Tabac i cànnabis

El tabac i el cànnabis tenen una llarga història de consum i una importància cultural i recreativa en les societats africanes. Aquestes dues drogues, conjuntament amb els altres productes analitzats, van servir per integrar el continent africà en el sistema atlàntic i, a més gran escala, en el sistema-món, *ergo* el capitalisme, i, per tant, es creu necessària una breu anàlisi en el present estudi. El fet d'estudiar els dos productes junts, malgrat tenir el tabac una incidència molt més major i ser el producte intercanviat per esclaus²⁶, és perquè han estat els dos productes fumats més consumits a l'Àfrica durant segles, a part que van convertir-se en economies de plantació al llarg del temps²⁷ que marcarien l'evolució econòmica i social del continent africà. El tabac va arribar per comerciants europeus al llarg del segle XVI des d'Amèrica i el cànnabis entrà a Àfrica als voltants del primer mil·lenni per comerciants àrabs en contacte amb zones de l'Índia i el sud-est asiàtic. A tenir en compte en el cas del cànnabis, i per això es creu que és important en el present treball, no tant ja com a un producte purament d'intercanvi, sinó, a més, com un fenomen cultural atlàntic: un món de trobades i vingudes entre Àfrica i Amèrica.

Per analitzar pròpiament els dos productes, cal, abans de res, esbossar breument les característiques botàniques i de consum d'ambdós productes: les plantes amb les quals s'obté el tabac formen part del gènere *Nicotiana*, amb un origen en el continent americà; les que

²⁶ El cànnabis va tenir una incidència inversa, ja que arribà d'Àfrica a Amèrica.

²⁷ En el temps que ens ocupa de forma només molt incipient a certes zones, com ara Angola o els estats de Dahomey i certes zones de la Guinea històrica en el cas del tabac. El gran *boom* d'economies de plantació de tabac, i del cànnabis de forma encoberta, a l'Àfrica arribarà a partir de l'època colonial. Com és lògic, doncs, el tabac, que era el producte estrella, era introduït ja manufacturat des d'Amèrica.

poden produir el cànnabis són del gènere *Cannabis*, que tenen el seu lloc d'origen silvestre al continent eurasiàtic.

En primer lloc, i en el cas de les plantes del tabac, que en podem trobar dotzenes de diferents dins del mateix gènere, produeixen el component addictiu per l'espècie humana que és la nicotina. Aquesta última, si es consumeix de determinades maneres, pot reduir l'ansietat i augmentar la concentració mental, tot i que altes dosis poden resultar tòxiques i crear una dependència psicològica a ella. El consum del producte manufacturat pot fer-se a partir de mastegar-lo, d'aspirar-lo i, de forma molt més habitual, fumar-lo (Duvall 2017, pàg.3).

En segon lloc, del gènere *Cannabis*, s'ha de diferenciar dues branques principals: l'arrel europea - o *Cannabis Sativa*- , la qual el seu ús més habitual en la història sempre va ser la producció de fibres i tèxtils, i l'arrel índia - o *Cannabis Indica*-, habitualment utilitzada com a droga recreativa. Distingir-les és un element clau per comprendre l'evolució històrica del producte segons el tipus de societat que hi tingué accés, així com desmuntar els discursos justificatius de superioritat sobre els africans que molts europeus van fer al llarg del segle XVIII i, sobretot, XIX. La idea bàsica i esquemàtica que es desenvolupava era que, donat que els europeus no tendien a utilitzar el cànnabis com una droga, sinó com a producte per a fer fibres, cordes o tèxtils, quedava palesa les diferències del progrés de les societats europees sobre les africanes. Aquesta idea semblà justificar-se dins la lògica mendeliana del XIX, ja que es va considerar el *Cannabis* com una espècie i no un gènere, agrupant ambdues arrels en una sola planta, i, el seu desenvolupament per a produir més o menys espores amb contingut de THC, un component psicotròpic, seria donat per una simple selecció artificial. Fàcilment es podia justificar la idea que els europeus tendien a fer servir el producte per a fins pràctics, mentre que altres societats menys desenvolupades l'utilitzarien com a droga (Duvall 2017, pàg.4).

Tanmateix, aquesta explicació dins del Darwinisme Social és totalment incorrecta, tal com al llarg del segle XX la biologia molecular demostrà. Cada arrel seria una espècie diferent que tindria, a més, unes condicions específiques de creixement i reproducció. Mentre que l'arrel europea, que originalment no constava de grans quantitats psicoactives de THC, creix naturalment entre 35 i 60 graus de latitud, l'arrel índia ho fa per sota dels 35. Així doncs, com Duvall (2017, pàg.4) indica, hauríem d'acceptar la premissa que, malgrat tots els grups

humans que han tingut contacte amb el *Cannabis* l'han utilitzat tant com a droga, fibra o teixit, només l'ús estès com a droga altament psicoactiva estaria localitzada per la presència de les condicions del creixement de l'arrel índia, més enllà de migracions de grups o una completa selecció artificial.

També cal fer esment, abans de continuar amb l'explicació dels productes en relació a l'intercanvi d'esclaus, la llarga història del consum de diferents productes a partir de pipes dins del continent africà. Curiosament, fet que normalment ha estat negligit d'estudis historiogràfics fins als anys 80, a Àfrica es troben restes arqueològiques de pipes al voltant del segle VII dC., segles abans de l'arribada del *Cannabis* al continent - al voltant del segle XI-. Això ens indicaria que dins del continent africà trobaríem una cultura estesa de fumar, i, en conseqüència, les evidències arqueològiques ens indiquen que els africans serien els primers a inventar les pipes d'aigua -associades sempre al consum de cànnabis a posterioritat- i les pipes seques -associades al tabac a posterioritat²⁸. De fet, aquestes últimes també van ser desenvolupades a Amèrica simultàniament i de forma independent (Duvall 2017, pàg.4; Philips 1983, pàg.314).

El cànnabis, que com ja s'ha comentat arribà a Àfrica al voltant dels inicis del primer mil·lenni, suposà una interacció activa amb diferents poblacions, sobretot de l'est, centre i sud del continent africà (du Toit 1976). Es desenvoluparen pràctiques de consum i demanda del producte en l'àmbit interregional d'una forma particular però, malgrat la seva extensió en l'ús social i/o dins de pràctiques culturals, no arribà a les costes occidentals del continent fins a l'establiment sistemàtic de la tracta d'esclaus. Això va ser degut al fet que qui realment la transportà com a Angola, Congo i a l'Àfrica Occidental varen ser els esclaus capturats i transportats cap als punts de compravenda. Concretament, els esclaus l'utilitzaven com a mètode supressiu del dolor, de la gana i del patiment psicològic. Això, per tant, explica l'arribada del cànnabis a Amèrica, amb especial importància la via Angola-Brasil. Cal comentar, però, que moltes societats africanes, com ara els *Ashanti*, malgrat transportar

²⁸ Segons diversos estudis etnogràfics basats en societats actuals que consumeixen cànnabis i tabac a l'Àfrica subsahariana, sembla que el producte que es consumia més freqüentment era la *Datura*. A més a més, comentar que el fet que fins abans dels 80s no es reconegués que els africans haguessin inventat aquestes tecnologies de consum de productes fumats no va ser pel fet de no trobar restes arqueològiques, sinó més ben bé per una errònia interpretació de les últimes sota el paraigua ideològic del retrocés cultural i tecnològic de les societats africanes (Duvall 2017, pàg.4).

esclaus que consumien el producte, aquest no s'integrà mai en els seus costums. Així doncs, malgrat que és difícil saber perquè una societat podria consumir *marihuana* i d'altres no, l'explicació més plausible seria, generalment, que el seu consum històric podria, i no sempre, estar associat a usos farmacològics en situacions traumàtiques: la tracta d'esclaus n'és un gran exemple (Duvall 2017, pàg.10-12).

Com s'ha comentat més amunt, el tabac arribà durant el segle XVI a l'oest africà per part de comerciants europeus. El producte, ja manufacturat, s'importava des d'Amèrica i va introduir-se en les societats africanes com un dels productes vegetals no alimentaris més consumits de les seves històries (Alpern 1995, pàg.26). La demanda de tabac per les societats africanes era d'una importància tan elevada, especialment el tabac per fumar, que molts dels intercanvis, com s'ha comentat en l'apartat del rom, sempre incloïen tabac, malgrat ser el producte secundari de les compravendes (Kelley 2018; Alpern 1995, pàg.27). De fet, cal remarcar l'extensió popular que tingué el tabac, que marcà i configurà nous processos d'intercanvis comercials no només dins del mercat del comerç triangular, sinó també en mercats interafricans.

El consum a gran escala del tabac i el cànnabis, especialment al llarg dels segles XVII i XVIII, comportà també l'adopció, en algunes societats, d'adopcions culturals i rituals entorn d'un dels dos productes, o ambdós. Aquest fet es pot incloure en un terreny de creació d'una cultura intercontinental entre Amèrica i Àfrica, amb anades i vingudes, específica i plena de mestissatge cultural (per més informació consultar Thornton 2012, part IV).

4. L'ampliació d'un sistema-món. Àfrica com a eix vertebrador d'un fenomen global

En aquest capítol es desenvolupa una projecció teòrica entorn de com el procés de tracta inclogué el continent africà en un sistema econòmic en expansió, el capitalisme o Sistema-Món. Aquesta inclusió es reflectí com un espai vertebrador d'un fenomen global, a causa de la importància dels esclaus en els engranatges productius de tot el model econòmic atlàntic. Tot i així, com es descriu més endavant, el continent africà es situarà, en el model general del sistema, en les perifèries, sent principalment receptor de manufactures de baixes qualitats - com es comenta en l'apartat anterior-, i exportador d'un gran nombre de mà d'obra.

4.1. La tracta d'esclaus i el desenvolupament del capitalisme modern

“En América del Sur, la búsqueda de la riqueza se centro en el oro y la plata; en la del Norte se buscó al castor, “el amor” de los europeos, como lo llamaron los nativos micmacs. En África, la mercancía más codiciada acabó siendo el “marfil negro” – gente-, que se vendería sobre todo en las Américas.” (Wolf, 2014, pàg.240).

Com ja s'ha comentat al llarg del treball, ens trobem, al segle XVIII, en un moment d'ampliació i consolidació d'un sistema econòmic nascut a Europa: el capitalisme. L'origen d'aquest, remuntat possiblement a les ciutats italianes del segle XIII (Arrighi 2009b), passà per diferents fases d'ampliació fins a assolir el seu caràcter hegemònic arreu de les societats occidentals. En el moment d'expansió per l'atlàntic d'aquestes, el model anà ampliant-se i establint-se en noves formes. Concretament, la creació del sistema triangular atlàntic feu de propulsor pel desenvolupament, al segle XIX, del capitalisme modern o industrial. Com Wolf (2014, pàg.245) comenta, el comerç atlàntic va proporcionar al desenvolupament industrial anglès d'un element dinàmic principal. S'entén, doncs, la importància de la tracta d'esclaus, element de configuració principal del sistema triangular atlàntic.

Es calcula que entre 1751 i 1800, uns 4 milions d'africans creuaren l'oceà per arribar a Amèrica en forma d'esclaus, representant així més d'un terç del nombre total de persones esclavitzades en el sistema atlàntic en més de 350 anys d'història. Ens trobem en un moment d'auge del comerç de tota classe des d'Europa amb Amèrica i Àfrica, on les economies de plantació van experimentar un creixement exponencial. La demanda de nous productes, tant a les metròpolis europees com a la multitud diversa de colònies a Amèrica, fomentà

l'acumulació de grans quantitats de plusvàlues, sobretot pels agents britànics (O'Malley 2014, pàg.291). Aquests últims, però, no únicament de l'illa de Gran Bretanya sinó també habitants de les colònies al Nou Món, com s'ha mostrat en capítols anteriors amb els comerciants nord-americans del rom, per exemple (Capítol 3.1.). Particularment, l'entrada en valor d'un augment dels contactes directes entre colons nord-americans i el comerç triangular al llarg del XVIII va ser una de les característiques que configurà cert caràcter diferencial amb els metropolitans (Blum (et.al.) 1981, pàg. 67-74 i 88-109).

De fet, els preus dels esclaus al llarg del segle XVIII anaren sempre en augment. La necessitat de producció continua a les economies de plantació, sumat a l'alta mortaldat que s'hi esdevenia, feia imprescindible l'adquisició relativament continuada de nova mà d'obra. A més, s'havia de tenir en compte que la demanda era realment elevada, en comparació a la relativa baixa oferta interior dels mercats africans. A més, malgrat haver-hi un desenvolupat model econòmic entorn de la captura i venda d'esclaus, el procés era llarg i no era equivalent a la producció de qualsevol altra mercaderia (Eltis 2000, pàg.164-192). Hom podria preguntar-se el perquè no es fomentà la reproducció de més esclaus ja a Amèrica, però la resposta era ben senzilla. Resulta ser que el nombre de persones del sexe masculí sempre va ser molt més elevat que el femení, així com el preu dels primers sempre fou més alt. El fet és que sempre es preferí un home jove, considerant-lo més capaç de tenir prou resistència i força física, que qualsevol altre sexe o grup d'edat (Manning 2000, pàg.3), com podem veure en alguns dels relats que recull Dow (2002) de tripulants de vaixells esclavistes.

D'altra banda, l'acumulació d'aquests capitals resultà clau per l'expansió i consolidació del que coneixem, tal com Wallerstein formulà (2004 i 2010), com a sistema-món. Aquest, resulta ser la configuració del món del treball, i així del sistema econòmic hegemònic en cada moment, en aquest cas el capitalisme, en diferents estructures arreu de diferents zones o territoris del món. Aquest, analitzant el seu desenvolupament, té la tendència d'anar incorporant aquelles zones les quals encara no té un domini, relacionat amb la famosa idea de Marx i Engels del *Manifest del Partit Comunista* que deia que la burgesia sempre tendeix a construir un món a la seva imatge i semblança (Marx, K., Friedrich, E. 2016, pàg. 26). Fent la similitud que ambdós entenien que la burgesia era l'impulsor del sistema capitalista arreu del món, s'entén que el sistema-món, o el sistema capitalista *per se*, configura el món a la

seva imatge i semblança²⁹. Així doncs, és recurrent analitzar, en la mesura del possible, com s'integrà el continent africà, al llarg del segle XVIII, a causa d'aquest comerç triangular intensificat, a aquest sistema-món.

4.2. El fenomen de la dependència. L'estructura perifèrica de les costes africanes

Seguint Arrighi (2009b) i Wallerstein (2004), dins del sistema-món existeixen els centres i les perifèries. Els primers són, a causa de la seva hegemonia en tot el sistema, els que defineixen, d'una manera o una altra, la tendència productiva i de divisió laboral de totes les altres zones dependents. Així doncs, ens podríem referir a les zones perifèriques del sistema com a zones en relativa, o també absoluta, dependència del centre. Aquesta dependència no té el perquè ser de control directe, però es configura a partir de com aquestes perifèries organitzen les seves activitats productives al voltant del centre, que les utilitza per seguir desenvolupant-se. En concret, i entrant en el cas específic que s'està analitzant, el continent africà s'integrà, al llarg del procés del sistema atlàntic, en aquest sistema-món.

Al llarg d'aquests segles de comerç triangular, el continent africà anà modificant, com hem vist en el context històric i el capítol relacionat amb les armes de foc (Capítol 3.3.), les seves preferències productives i organitzatives, orientades a oferir mà d'obra a comerciants exteriors i reforçar, de retruc, les noves estructures polítiques creades. Així doncs, una interpretació plausible és la integració en un model econòmic en forma perifèrica, malgrat esdevenir un dels eixos vertebradors del sistema atlàntic a causa de la importància dels esclaus en la producció americana. Aquesta perifèria es caracteritzaria pel fet de ser un continent centrat exclusivament en l'exportació d'aquesta mà d'obra, certament a canvi d'algunes manufactures però, en benefici del sistema econòmic del centre – Europa, i més en concret i que rebé la major part dels beneficis, el Regne Unit.

Amb això, no s'està fent desaparèixer, o almenys no és aquesta la intenció, l'agència de les societats africanes. La integració en el sistema-món és quelcom negociat sempre entre aquelles comunitats externes al sistema i els agents d'aquest. Aquesta negociació, en terminologia abstracta, és la que va fer que certes elits de les costes occidentals africanes,

²⁹ Per més informació en com el capitalisme tendeix a anar incorporant noves zones per tasques productives, recomanable lectura la de Harvey (2001) i d'Arrighi (2004), així com l'entrevista que Harvey li va fer Arrighi abans de la mort d'aquest últim (Arrighi, 2009a).

observant els beneficis que comportà l'adopció d'un nou model econòmic exportador, a causa de la demanda europea d'aquesta mà d'obra, adoptessin noves formes productives. En aquest sentit, la sistematització de la violència i la tracta massiva de persones.

Concretament, en el segle que s'està estudiant, i tal com s'ha comentat més amunt, ens trobem en un estat de consolidació i creixement de la tracta. En aquest moment, al continent africà s'estan establint definitivament aquelles entitats polítiques d'estats guerrers i exportadors d'esclaus, com ara *Oyo* o *Dahomey*, per sobre de les grans estructures de composició social heterogènies, com ara els imperis de Mali o *Songhay*. Així doncs, observem una modificació també en els sectors econòmics, com ens recordava Iniesta (2000, p.164), on s'abandona relativament les tasques agrícoles i manufactureres per l'ús sistemàtic de la guerra. Aquestes noves societats en el poder rebran productes des d'Amèrica i Europa, que els hi crearà, també, certa dependència, no només econòmica i de necessitats materials – per tal de seguir capturant esclaus, com ara les armes de foc – sinó també sumptuàries, tal com s'ha exposat en l'apartat de comerç amb teixits (Capítol 3.2.).

Amb tot, caldria indagar una mica més en aquest procés d'integració de certes societats africanes en el comerç atlàntic del sistema-món, tal com es desenvolupa de manera teòrica en el següent apartat.

4.3. L'aparició de les *Commodity Frontiers* en el continent africà

Les *Commodity Frontiers*, de difícil traducció al català, són aquelles fronteres econòmiques, de forma similar als fronts econòmics - descrits al peu de pàgina número 24 -, que es desenvolupen quan l'economia capitalista, o el sistema-món, entra en contacte amb una zona encara no integrada al sistema. La peculiaritat d'aquestes, més enllà d'un front econòmic estàndard, és la seva especificitat al voltant d'un, o més, productes, que s'integren i/o s'exporten des d'aquestes noves zones d'interacció. El concepte està desenvolupat per historiadors del sistema-món en vessants d'estudis d'éssers naturals i comunitats indígenes en zones de frontera, com ara Jason Moore a *Anthropocene or Capitalocene* (2016) o Bosma i Vanhaute (2016). Aquest, es refereix, doncs, al xoc entre sistemes productius diferents a partir de la integració d'un nou producte, creant zones d'intercanvi material i cultural elevat, alhora que el sistema hegemònic, en aquest cas el capitalisme, es va fent dominant en les antigues zones d'economies naturals.

En aquestes zones de frontera, sempre negociades per l'agència de les comunitats originàries, es crea un tarannà específic on s'hi configuren elements únics a causa del contacte i xoc entre diverses formacions històriques. En el cas que ens preocupa, podem comentar que la mateixa arribada dels comerciants europeus amb nous productes americans inicià la creació d'una d'aquestes zones de frontera de producte, que acabà integrant l'Àfrica a les perifèries del sistema capitalista o sistema-món. Així doncs, els productes que pogueren fomentar la creació i expansió d'aquesta frontera són els que s'integraren de forma relativament dependent en les societats africanes, part dels quals s'han estudiat en el present treball.

Precisament, la conversió mateixa dels productes en valorització a escala d'or, tal com s'ha explicat al llarg de l'apartat de rom (Capítol 3.1.) és indicador de la introducció d'aquests productes com a elements indispensables de l'activitat de certes societats africanes. La seva introducció i establiment, junt amb el canvi hegemònic del sistema productiu, també afectà l'espai natural, amb incipients economies de plantació de tabac a les costes occidentals del continent, o amb la reducció relativa de producció manufacturera i agrícola a canvi d'activitat guerrera i importacions. De fet, aquesta frontera difusa, que com a lloc específic i material podríem considerar els forts, el lloc on es donaven els intercanvis finals en el continent, actuà de manera impulsora del mateix sistema-món a l'Àfrica. La demanda i necessitat compartida de tots els agents atlàntics i africans en la tracta i els seus productes, codificà i perfilà la mateixa naturalesa de la situació perifèrica de les societats africanes al sistema-món, específicament d'aquelles relacionades – o obligades a estar-ho – amb la tracta d'esclaus.

Per acabar aquest capítol, cal esmentar que aquesta frontera no és considerada com a quelcom definit, tancat i amb una direcció teleològica cap a la integració inequívoca de les diferents comunitats al sistema-món. Tanmateix, en el cas africà al segle XVIII, s'ha cregut convenient realitzar aquesta reflexió per l'estructuració del model econòmic global.

5. Conclusions

Tal com s'ha desenvolupat i s'extreu del treball, ens trobem en un context històric dinàmic i de gran expansió dels contactes comercials entre les costes africanes i els altres continents del sistema atlàntic. Concretament, l'auge de la tracta d'esclaus al llarg del segle XVIII, amb la consegüent ampliació del sistema-món, respon a una dinàmica de diferents voluntats dels agents en els diversos continents, així com la dinàmica mateixa del sistema capitalista. Així doncs, el fet del gran creixement demogràfic a Europa, amb la consegüent demanda de diferents productes, gustos i hàbits laborals, conegudes com a "revolucions industrioses", junt amb la creixent diversificació de l'economia americana, amb la presència de noves colònies al llarg de tot el XVIII, i la dinàmica política interna de les societats africanes occidentals, fomentà aquesta consolidació elevada del nombre d'individus en la tracta.

Els productes que s'intercanviaven en la tracta al continent africà, que depenien, com s'ha vist en el present estudi, del gust o desitjos de les diferents societats, marcaren el tarannà del mateix procés de tracta. Així doncs, la major o menor presència d'un producte marcava el mateix preu dels esclaus en una determinada zona i en un determinat moment, i sembla ser, en el cas dels alcohols per exemple, que la saturació del mercat era relativament habitual. Tanmateix, els beneficis que podien obtenir-se, per un comerciant americà o europeu, en cas d'obtenir certa quantitat de mà d'obra i poder revendre-la al Nou Món, eren extraordinaris. La quantitat de plusvàlues acumulades, en benefici sobretot dels agents dels centres econòmics del sistema-món, en concret el Regne Unit, fou un dels pilars bàsics per la futura industrialització del país i l'expansió d'una nova fase del sistema capitalista.

Redibuixant el treball, cal fer esment que Àfrica es trobava en una situació crispada, on la violència s'apoderà del dia a dia, les estructures productives de la terra i les manufactures passaren en relatiu segon terme i agafà gran importància la figura del guerrer. El guerrer com a agent de tracta, com a captador i transportista d'esclaus. Aquests últims, eren enviats en llargues travessies cap a les costes occidentals i, en cas de sobreviure, embarcats cap a Amèrica, amb un passatge que acostumava a perdre un 10% de la seva càrrega viva. Aquest procés de militarització de les societats africanes anà de la mà del mateix procés de tracta, per la qual les societats beneficiades pogueren importar, a partir dels agents occidentals comerciants, diferents productes inexistents, en general, al mateix continent africà.

Com hem vist, el rom, els teixits orientals i europeus manufacturats, les armes de foc, i el tabac, entre d'altres, van ser els productes estrella pel consum i ús de diferents grups africans. No només, alguns d'ells, com a productes sumptuaris, sinó també com a ús quotidià per diferents sectors socials, com ara el tabac o els teixits de baixa qualitat manufacturats. A més, en el cas de les armes de foc i, consegüentment la pólvora per fer-les funcionar, foren l'element essencial per la mateixa evolució política de les societats africanes envoltades en el comerç d'esclaus, així com per la mateixa tracta. El cicle viciós d'armes per esclaus, i viceversa, creà un model econòmic depredador en les diferents comunitats originàries, alhora que beneficià l'exportació de mà d'obra en forma d'esclaus pels comerciants occidentals. Tots els productes analitzats, tanmateix, tingueren un rol clau en la integració del sistema-món en diferents societats africanes, des de l'ús cultural dels productes, per tal de desenvolupar uns millors tractes comercials - gràcies al tabac per exemple-, a una dependència dels mateixos africans a aquests productes i a l'estancament demogràfic a causa de l'exportació massiva de població.

El comerç triangular del segle XVIII serví per consolidar l'hegemonia europea en l'atlàntic i per generar zones dependents dels mateixos centres europeus. Cal dir, però, que no tota Àfrica va caure en aquesta dependència en la perifèria del nou sistema hegemònic, sinó només aquelles zones que directament o, parcialment indirectament, van tenir relació amb la tracta d'esclaus. Cal recordar que el continent africà no va ser conegut, almenys internament, pels europeus fins ben entrat al segle XIX; i completament conquerit pels imperis colonials al final d'aquell segle. El comerç triangular, aquest comerç on es desenvolupaven els intercanvis dels productes aquí analitzats, representà la consolidació hegemònica definitiva del sistema capitalista, sistema-món, a l'Atlàntic. La mà d'obra oferta a Amèrica serví per produir les matèries primeres que, un cop manufacturades, servirien per adquirir nova i més mà d'obra. Pel mig, però, quedaren milions de persones esclavitzades i unes llargues històries de comerciants, pirates, aventurers i de gestes arriscades per assolir entrar al mercat de la riquesa del comerç de productes i esclaus.

Per finalitzar aquestes breus reflexions finals, s'ha d'esmentar que el propòsit del treball, el d'estudiar certs productes que s'intercanviaren pels esclaus al segle XVIII i, veure, almenys d'una forma prou evident, la integració econòmica de l'Àfrica a unes estructures superiors a

partir d'aquests productes, s'ha assolit. Tot i així, caldria una ampliació de l'estudi dels productes, referent sobretot als preus i la seva fluctuació al llarg del temps, aquí no desenvolupada per limitació d'espai i temporal per realitzar el treball. A més, per tal de millorar l'estudi, potser hauria d'haver estat interessant consultar més estudis relacionats amb els canvis culturals de les societats africanes al rebre i adoptar tota una sèrie de nous productes al seu ús habitual; així com una focalització en l'impacte demogràfic i com afectà especialment l'exportació de persones de sexe masculí per sobre el femení, fet que provocà en alguns espais una major població del sexe femení i, possiblement, diferents pràctiques culturals de matrimoni. Totes aquestes anotacions es deixen aquí gravades per, si s'escau, futures investigacions.

Amb tot, la història del comerç atlàntic mai va ser una història únicament amb agents occidentals. La presència africana i americana va servir per crear un espai d'anades i vingudes, amb les seves llums i les seves ombres, que configuraren un món en contacte i global. Un món que, en certa mesura, marcà un abans i un després en la integració de les societats humanes arreu del planeta.

"The results of slave labor are still seen in the farms and cities of Europe, the Americas, Africa and the Orient. The passage of time, of course, makes it increasingly difficult to identify which work was done by slaves, so that their contribution becomes cofounded in the work of humanity generally. This much is inevitable. Wheter we remember or forget their contribution, however, is a matter of our own choice."-
(Manning 2000, pàg.174).

6. Bibliografia i fonts consultades

- Alpern, S. (1995). "What Africans Got for Their Slaves: A Master List of European Trade Goods". *History in Africa*, 22, 5-43. doi:10.2307/3171906
- Armitage, D. (2004). "Tres conceptos de historia atlántica", *Revista de Occidente*, nº 28, pp. 7-28.
- Arrighi, G. (2004). "Spatial and other "Fixes" of Historical Capitalism", *Journal of World-System Research*. X, 2. 527-539.
- Arrighi, G. (2009a). "The Winding Paths of Capital. Interview with David Harvey", *New Left Review*. 56. 61-94.
- Arrighi, G. (2009b). *The Long Twentieth century*. Verso, United Kingdom.
- Austin, G. (2008). "Resources, Techniques, and Strategies South of the Sahara: Revising the Factor Endowments Perspective on African Economic Development, 1500-2000", *The Economic History Review*. New Series, Vol.61, No.3, 587-624.
- Blum, J.M (et.al.) (1981). *The National Experience. Part One: A History of the United States to 1877*. Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York.
- Bosma U. & Vanhaute E. (2016). "Capitalism and Commodity Frontiers. The Transformation of the Global Countryside", *Commodity Frontiers Initiative*.
- Braudel, F. (1975). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol.1.Collins. London.
- Clarence-Smith, W.C. (1993): "Review: Slavery and African life: occidental, oriental and African slaves trades", *The International Journal of African Historical Studies*, vol. 26, no. 1, pp.176-178.
- du Toit, B. (1976). "Man and Cannabis in Africa: A Study of Diffusion". *African Economic History*, (1), 17-35. Recuperat de: <http://www.jstor.org.sire.ub.edu/stable/4617576>
- Duvall S.,C. (2017). Cannabis and Tobacco in Precolonial and Colonial Africa. Oxford Research Encyclopedia of African History, Online Publication. DOI: 10.1093/acrefore/9780190277734.013.44
- Dow, G.F. (2002). *Slave Ships and Slaving*. Dover. Toronto.
- Eltis, D. (2000). *The Rise of African Slavery in the Americas*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Eltis, D. (2019) *A Brief Overview of the Trans-Atlantic Slave Trade*. Voyages: The Trans-Atlantic Slave-Trade Database. Recuperat de: <https://www.slavevoyages.org/voyage/about> [en línia]. Data d'accés més recent: 3 de juny de 2019.
- Fage, J.D. & Olivier, R. (ed.) (1982). *The Cambridge history of Africa*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Frank, A.G. (1998). *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley: University of California Press.
- García Moral, E. (2017). *Breve historia del África Subsahariana*. Nowtilus, Barcelona.
- Harvey D. (2001). "Globalization and the Spatial-Fix", *Geographische revue*. 2/2001. 23-30.

- Iiffe J. (1987). *The African Poor*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Iniesta, F. (2000). *Emitai. Estudios de historia africana*. Edicions Bellaterra, Barcelona.
- Iniesta, F. (2007). *Kuma. Historia del África Negra*. Edicions Bellaterra, Barcelona.
- Kapoor I. (2002). “Capitalism, Culture, Agency: Dependency versus Postcolonial Theory”, *Third World Quarterly*, Vol.23, No.4, pp. 647-664.
- Kelley M.S. (2018). “American Rum, African Consumers, and The Transatlantic Slave Trade”, *African Economic History*, volume 46, number 2 , pp.1-29. University of Wisconsin Press.
- Manning, P. (2000). *Slavery and African life: occidental, oriental, and African slaves trades*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Marx. K. & Engels. F. (2016). *Obras escogidas*. Akal, Madrid.
- Mignolo W. (2011). *The Darker Side of Western Modernity. Global Futures, Decolonial Options*. Duke University Press. United States of America.
- Moore, J. (2016). *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*. PM Press. Oakland.
- O'Malley, G.E. (2014). *Final Passages. The Intercolonial Slave Trade of British America, 1619-1807*. The University of North Carolina Press. Williamsburg, Virginia.
- Philips, E.J. (1983). “African Smoking and Pipes”, *Journal of African History*, 24, 303-319. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/181897>
- Roca, A. & Iniesta, F. (2006). “Raíces: ¿Por qué la historia es un conocimiento vital en el África del siglo XXI?”, *África en el Horizonte: introducción a la realidad socioeconómica del África Subsahariana*, pàg. 20-54.
- Rodney, W. (1982). *De cómo Europa subdesarrolló a África*. Siglo XXI. Mèxic D.F.
- Sembène, O. (director) (1977). *Ceddo*. New York Films, Senegal.
- Taussig. C.W. (1928). *Rum, romance & rebellion*. Deckle Edge, United States of America.
- Thornton, J.K. (2012). *A Cultural History of the Atlantic World, 1250-1820*. Cambridge University Press. Cambridge.
- UNESCO (1986). *Histoire Générale de l'Afrique*. Présence Africaine, Paris.
- Wallerstein I. (1980). *The Modern World-System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. Academic Press. London.
- Wallerstein I. (2004). *World-Systems Analysis. An introduction*. Duke University Press. United States of America.
- Whatley, W.C. (2018). “The gun-slave hypothesis and the 18th century British slave trade”, *Explorations in Economic History*, 67. 80-104.
- Wolf, E. (2014). *Europa y la gente sin historia*. Fondo de Cultura Economica. Mèxic D.F.

Annex I: Taules i gràfics de la tracta d'esclaus

Les dades de la següent taula i les dades obtingudes per tal de desenvolupar els gràfics que es mostren continuació provenen de l'arxiu en línia de David Eltis, la *Trans-Atlantic Slave Trade Database*.

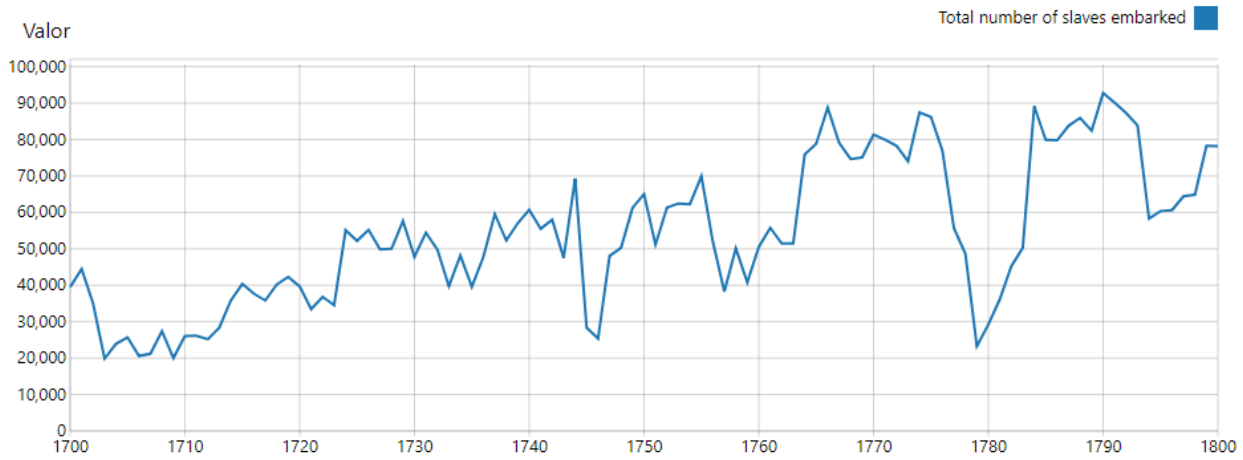
Taula 1: Tracta 1700-1800 any per any

Anys	Europa	Nord-Amèrica	Carib	Amèrica Espanyola	Brasil	Àfrica	Altres	Total
1700	0	717	17,902	2,242	9,458	43	0	30,362
1701	0	1,347	27,984	2,766	8,125	0	524	40,746
1702	0	842	22,372	460	5,674	0	434	29,782
1703	0	186	9,42	2,393	5,713	0	0	17,712
1704	0	1,52	13,267	1,443	5,411	0	0	21,641
1705	0	2,533	14,406	2,029	4,307	0	468	23,743
1706	0	1,764	12,212	448	4,819	0	237	19,48
1707	0	1,572	10,848	446	7,875	0	0	20,741
1708	0	2,236	17,927	1,504	5,034	0	0	26,701
1709	0	428	11,387	1,016	5,685	0	237	18,753
1710	0	1,206	15,475	1,591	5,23	0	468	23,97
1711	0	131	14,992	1,331	6,617	0	936	24,007
1712	0	0	12,357	860	10,459	0	0	23,676
1713	0	674	15,449	736	10,986	0	0	27,845
1714	195	237	24,747	468	8,783	0	912	35,342
1715	0	557	25,584	2,266	8,251	0	1,436	38,094
1716	0	346	21,591	2,268	11,787	0	1,014	37,006
1717	0	888	21,585	3,137	8,572	0	0	34,182
1718	0	2,795	22,892	2,932	10,884	0	237	39,74
1719	0	3,281	25,834	466	9,585	0	0	39,166
1720	0	2,967	18,046	383	10,88	0	2,864	35,14
1721	0	4,602	13,428	0	10,681	0	468	29,179
1722	0	552	21,392	485	10,628	0	96	33,153
1723	0	1,371	14,914	1,149	13,63	0	1,47	32,534
1724	0	1,642	20,701	2,553	26,725	0	1,471	53,092
1725	0	3,501	23,656	2,434	19,624	0	1,291	50,506
1726	0	4,825	26,147	573	20,895	0	1,706	54,146
1727	406	6,644	18,96	412	21,558	0	515	48,495
1728	271	4,334	20,63	960	21,212	0	880	48,287
1729	187	2,329	33,517	392	15,681	0	2,492	54,598
1730	0	2,808	29,906	1,563	11,334	0	687	46,298
1731	571	3,63	28,171	1,647	17,904	0	568	52,491
1732	452	3,746	28,776	1,324	9,249	0	1,714	45,261
1733	547	5,745	16,078	284	11,712	0	2,67	37,036
1734	388	4,484	18,531	526	20,068	143	2,885	47,025
1735	0	6,717	16,689	0	12,087	0	2,505	37,998

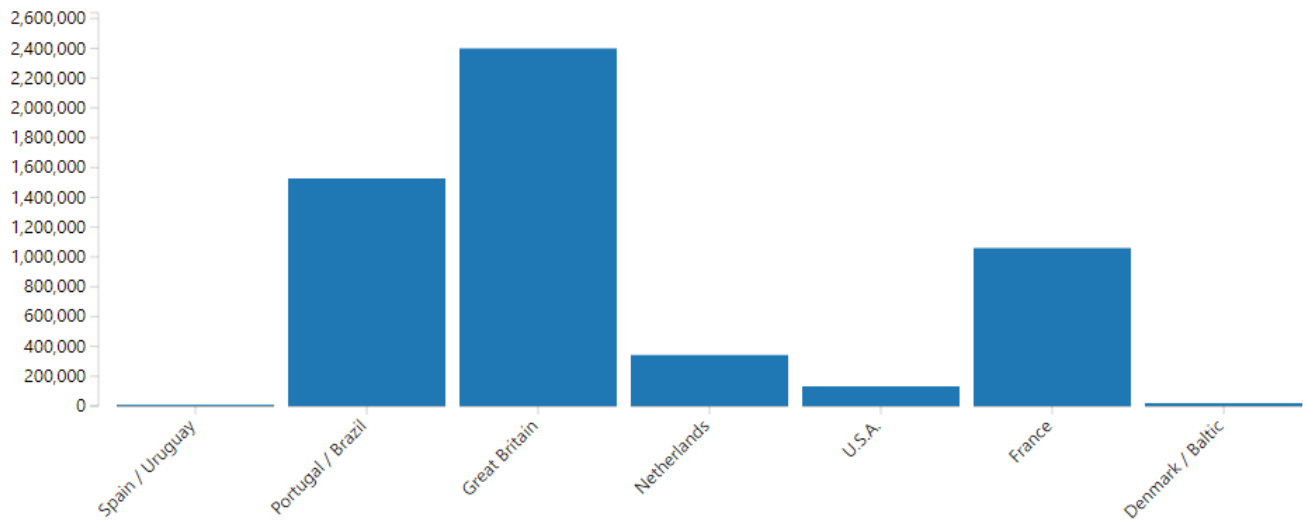
1736	0	7,947	19,066	779	13,534	0	1,756	43,082
1737	0	5,894	32,696	1,115	12,846	0	1,611	54,162
1738	0	5,243	23,72	0	18,695	0	840	48,498
1739	4	5,769	36,134	0	10,03	0	1,026	52,963
1740	0	4,252	33,394	385	17,956	0	1,533	57,52
1741	0	1,392	34,699	0	12,391	0	2,677	51,159
1742	0	3,171	26,587	0	23,099	0	2,305	55,162
1743	0	2,297	29,342	568	11,135	0	1,208	44,55
1744	0	2,394	35,106	550	25,944	0	278	64,272
1745	465	756	12,211	0	11,21	0	991	25,633
1746	0	1,781	9,633	0	12,151	0	303	23,868
1747	0	0	20,216	905	23,807	0	730	45,658
1748	0	406	21,442	480	22,894	330	1,747	47,299
1749	0	2,774	29,947	998	19,454	0	2,737	55,91
1750	0	2,654	33,739	0	21,339	0	1,82	59,552
1751	169	2,494	32,991	0	11,109	329	597	47,689
1752	193	6,859	31,673	693	14,608	0	1,7	55,726
1753	0	3,667	33,781	0	16,19	0	2,681	56,319
1754	0	2,64	41,844	233	9,643	0	1,896	56,256
1755	30	2,042	50,058	0	12,004	0	1,351	65,485
1756	0	3,411	28,131	0	15,267	0	715	47,524
1757	297	1,434	21,825	0	12,235	0	436	36,227
1758	212	5,493	23,238	0	19,039	0	0	47,982
1759	0	4,574	22,064	350	10,378	104	1,17	38,64
1760	0	8,213	26,032	0	13,407	0	0	47,652
1761	0	5,39	31,904	433	11,104	0	1,292	50,123
1762	0	4,836	26,746	0	15,194	0	626	47,402
1763	0	3,962	30,663	0	14,176	0	110	48,911
1764	0	5,647	53,705	422	11,608	0	1,015	72,397
1765	0	7,957	47,942	0	18,358	0	656	74,913
1766	0	2,032	61,895	0	19,953	60	1,281	85,221
1767	0	1,756	53,129	0	19,093	0	367	74,345
1768	0	2,042	53,857	0	12,996	552	689	70,136
1769	0	5,875	51,802	0	14,483	70	484	72,714
1770	0	2,727	62,164	0	10,87	0	504	76,265
1771	0	3,254	56,223	0	16,735	0	783	76,995
1772	0	6,326	56,217	0	8,619	29	1,78	72,971
1773	0	9,632	47,729	0	9,069	0	1,565	67,995
1774	0	6,519	58,376	0	14,509	0	1,566	80,97
1775	0	1,191	60,471	208	19,334	0	1,32	82,524
1776	0	1,091	56,526	0	14,247	169	769	72,802
1777	0	475	44,469	0	8,039	0	981	53,964
1778	0	0	34,405	0	12,942	0	442	47,789

1779	0	0	11,181	0	10,335	0	224	21,74
1780	0	0	8,662	0	18,143	0	313	27,118
1781	0	0	11,903	0	20,729	0	0	32,632
1782	0	0	17,788	517	22,191	0	713	41,209
1783	0	310	28,267	0	16,959	0	0	45,536
1784	0	4,251	64,316	0	16,718	0	0	85,285
1785	18	2,912	57,89	258	12,272	0	468	73,818
1786	0	360	58,265	491	12,769	0	1,153	73,038
1787	0	287	67,396	1,397	9,6	0	121	78,801
1788	0	216	66,874	3,248	11,134	0	274	81,746
1789	0	0	62,493	962	13,339	0	163	76,957
1790	0	0	77,225	0	10,124	386	310	88,045
1791	0	0	68,968	0	12,588	300	635	82,491
1792	0	754	62,47	600	15,416	0	321	79,561
1793	0	347	55,985	340	21,24	363	954	79,229
1794	0	52	24,542	260	28,821	109	976	54,76
1795	0	1,062	24,435	237	29,83	0	602	56,166
1796	0	1,921	27,928	249	24,308	0	0	54,406
1797	0	790	32,665	678	26,158	353	127	60,771
1798	0	669	39,696	720	20,819	0	431	62,335
1799	0	45	48,804	913	23,965	0	114	73,841
1800	0	295	50,151	172	23,508	0	78	74,204
TOTAL	4405	255697	3273469	64648	3340	1449783	87500	5.138.842

Gràfic 1: Nombre total d'esclaus embarcats al llarg del segle XVIII

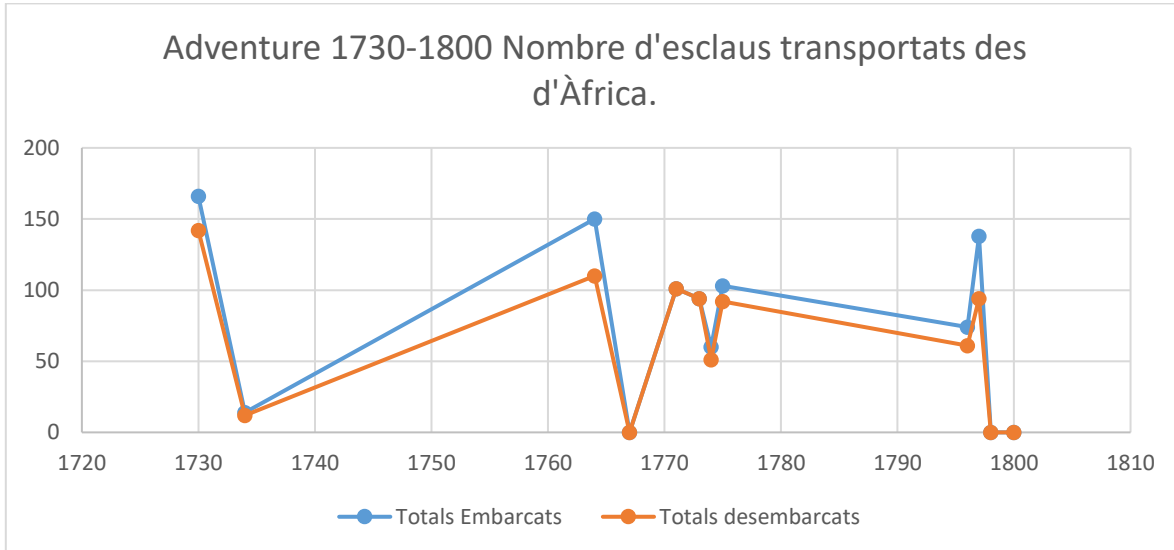
Gràfic 2: Nombre total d'esclaus embarcats per nació al segle XVIII

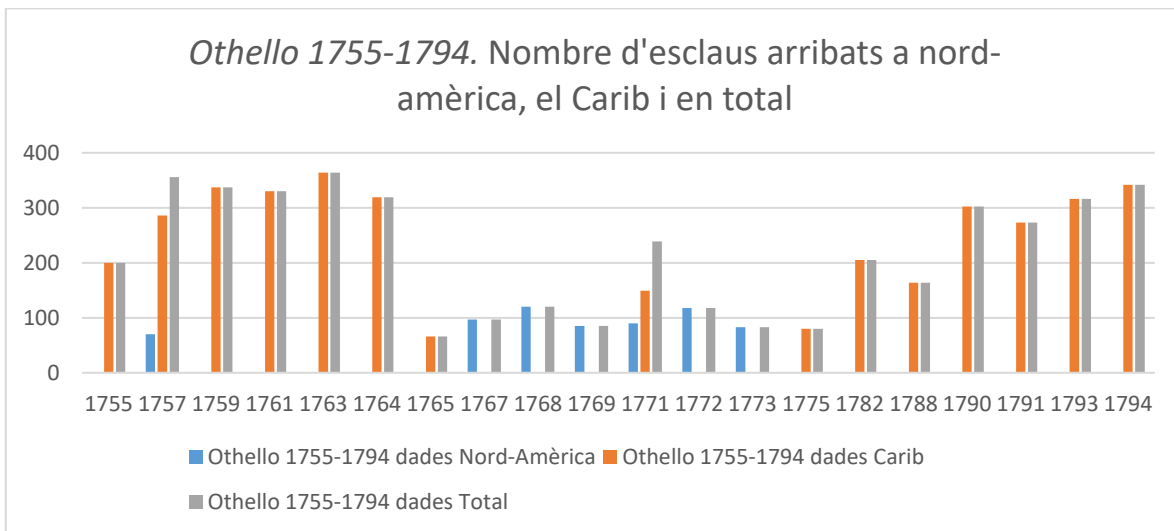
Annex II: Gràfics de viatges esclavistes

Troblem a continuació l'evolució i càrrega d'esclaus de diferents viatges de 3 vaixells esclavistes al llarg del segle XVIII. Tots elles tenen arrelament a Amèrica del Nord.

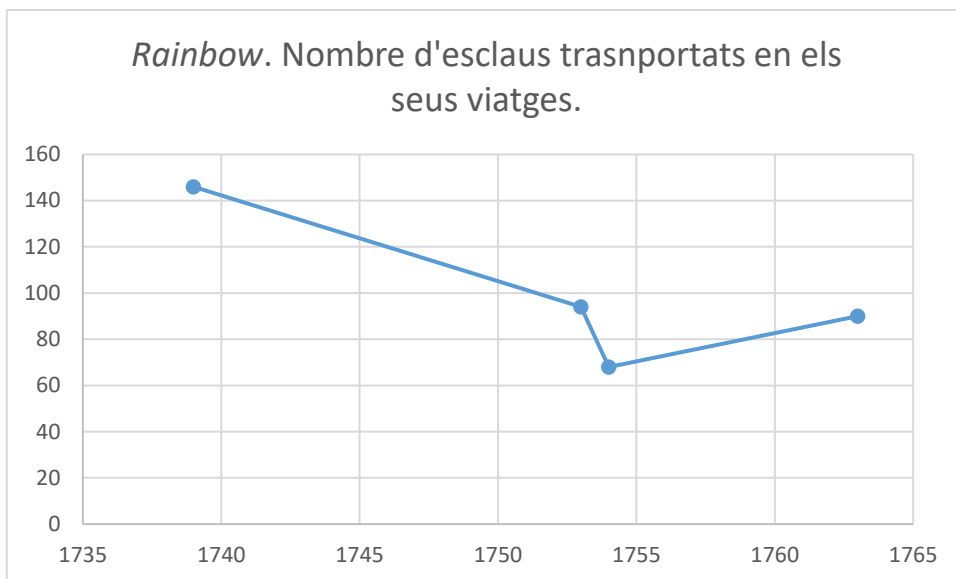
Gràfic 3: *Adventure* 1730-1800 Nombre d'esclaus transportats des d'Àfrica.

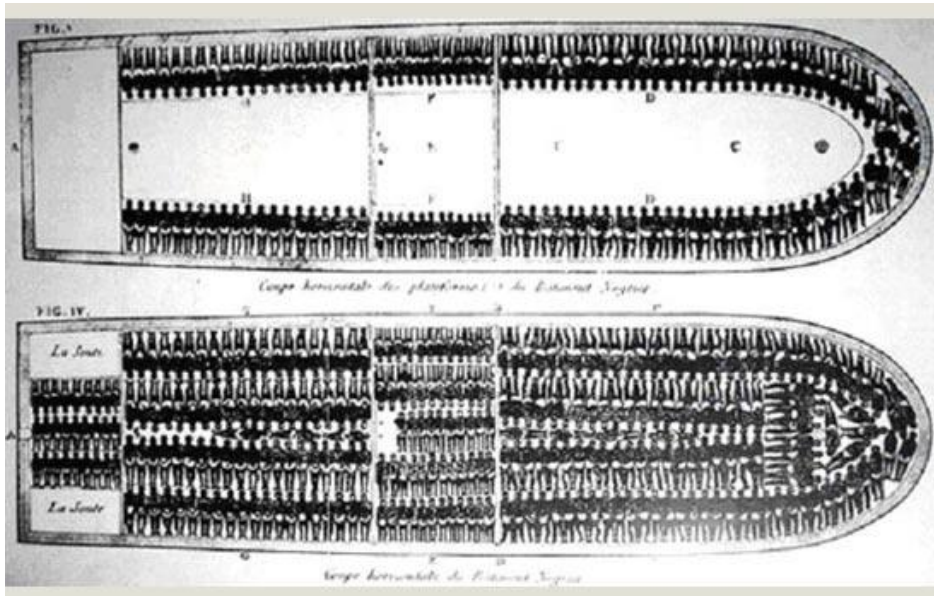
Gràfic 4: *Othello* 1755-1794. Nombre d'esclaus arribats a nord-amèrica, el Carib i en total.

Gràfic 5: *Rainbow*. Nombre d'esclaus transportats en els seus viatges

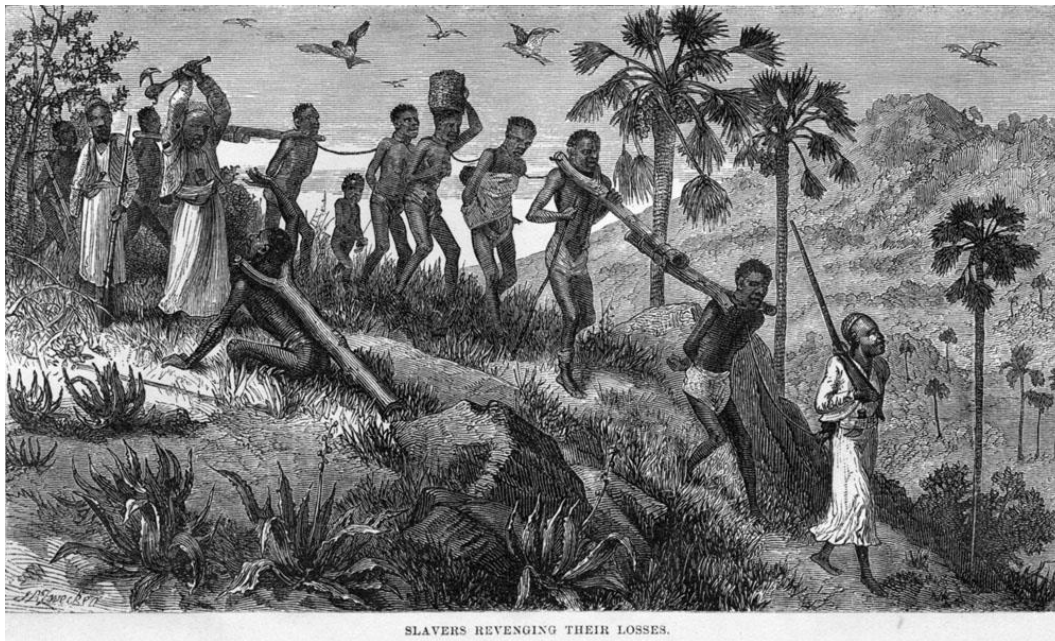
Annex III: Imatges

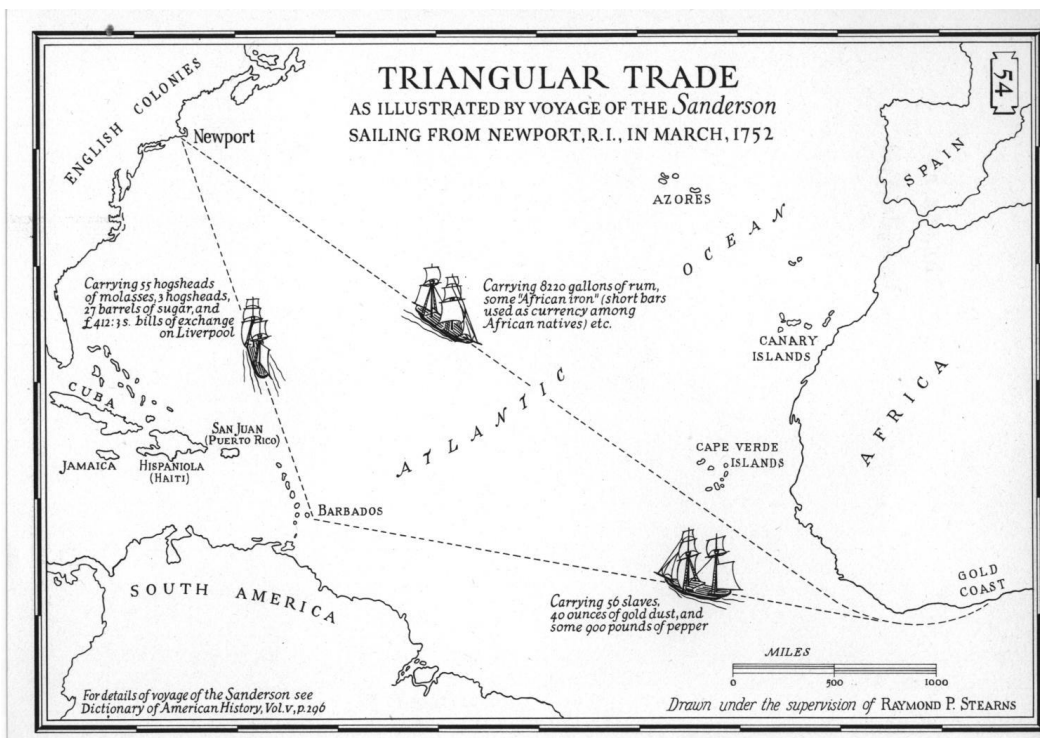
Imatge 1: Interior de la bodega del vaixell *The Brookes*. Imatge original de 1789. Extreta de l'Institut de Recerca Històrica del Regne Unit: <https://www.history.ac.uk/1807commemorated/exhibitions/museums/brookes.html> [en línia].

Imatge 2: Sant Jordi de la Mina en l'actualitat. Un dels forts esclavistes més importants i dels primers en ser fundats pels portuguesos al segle XV. Va ser clau per la compravenda d'esclaus a la *Gold Coast* en gariebé 350 anys. Extreta de Viquipèdia: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a6/Elmina_slave_castle.jpg [en línia].

Imatge 3: Esclaus sent transportats cap a la costa, on seran venuts als comerciants europeus. Extreta de Khan Academy: <https://cdn.kastatic.org/ka-perseus-images/490e75ee7de7240a50b33c1a2d94d3390d6fb4c7.jpg> [en línia].

Imatge 4: Exemple d'un viatge de rom per esclaus. S'observa en la pràctica un viatge del comerç triangular. Extret de Social Studies for Kids: <http://www.socialstudiesforkids.com/graphics/triangulartrade.jpg> [en línia].